50 ЧЫЛГА ЧЕДИР
26
ХОНУК АРТКАН

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген.

1967 ч.
ОКТЯБРЬ
11
СРЕДА
№ 241 (6877).

Өртээ 2 көп.

Улуг Октябрь болгаш Кремль! Бөгүн бо сөстер онза өткүт дыңналыр болгаш тудуш холбаалыг. Төрээн чуртувустуң алдарлыг юбилейиниң мурнуу чарыында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чедиги чыыжының үшкү сессиязы дүүн Кремльде ажыттынган.

Сессия алдарлыг хүннерде ажыттынган: СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң совет кижилерниң чаагай байдалын улам ынай көдүрер дугайында шиитпирлери ажылчыннарның, көдээ ажыл-ишчилерниң, интеллигенция төлээлекчилериниң политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнүн хайныктырган. Ол шиитпирлер — социалистиг тургузугнуң улуг чедиишкиннериниң, ооң күжүнүң, улуг Ленинниң чагыгларынга шынчы чоруктуң чайыннаалчак херечизи болур дээрзин кижи бүрүзү эки билир.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЧЕДИГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

МОСКВА. (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чедиги чыыжының үшкү сессиязы дүүн Кремльде ажыттынган.

Эртенгиниң 10 шакта Кремль театрынга Эвилелдиң Советиниң хуралы, а Кремльдиң Улуг ордузунга Националдар Советиниң хуралы эгелээн.

Чаа соңгуттурган депутаттарның бүзүредир бижиктерин хынап көргениниң дугайында Эвилелдиң Советиниң болгаш Националдар Советиниң Мандат комиссияларының илеткелдерин дыңнаан.

Ооң соонда сессияның хүн айтырыгларын бадылаан:

1. 1968 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының база 1969 болгаш 1970 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарының дугайы.
2. 1968 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайы болгаш 1966 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы.
3. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Эвилелдиң Советиниң болгаш Националдар Советиниң Доктаамал комиссияларының дугайында Дүрүмнүң төлевилелиниң дугайы.
4. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаары.
5. ССРЭ-ниң Дээди Судун соңгуурунуң дугайы.
6. «Бүгү-ниити шериг хүлээлгезиниң дугайында» ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайы.

Хүндүскүнүн 11 шакта Кремльдиң Улуг ордузунга Эвилелдиң Советиниң болгаш Националдар Советиниң каттышкан хуралы эгелээн.

Эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. Н. Косыгин, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, П. Е. Шелест, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. А. Кунаев, П. М. Машеров, В. П. Мжаванадзе, Ш. Р. Рашидов, Д. Ф. Устинов, В. В. Щербицкий, И. В. Капитонов, Ф. Д. Кулаков, В. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев** оларны олурганнар чылыы-биле уткаан.

Ложаларда — ССРЭ-де дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары, совет болгаш даштыкы журналистер, балконнарда — хөй санныг аалчылар.

Даргалакчы — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Эвилелдиң Советиниң Даргазы **И. В. Спиридонов** «1968 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының база 1969 болгаш 1970 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарының дугайында» илеткел кылыры-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат **Н. К. Байбаковка** сөс берген.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат Байбаковтуң илеткелиниң соонда ССРЭ-ниң Сан министри депутат **В. Ф. Гарбузовка** сөс берген. 1968 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1966 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелди ол кылган.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Эвилелдиң Советиниң болгаш Националдар Советиниң каттышкан хуралы ооң-биле доозулган.

Дээди Советтиң сессиязы бөгүн бодунуң ажылын үргүлчүлеп турар.

(СЭТА)

1968 чылда ССРЭ-ниң УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ БАЗА 1969 БОЛГАШ 1970 чылдарда УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ ПЛАННАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы

депутат Н. К. БАЙБАКОВТУҢ илеткели

1968 чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының база 1969 болгаш 1970 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарының төлевилелдерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Дээди Советинге көрдүрери-биле киирип турар дээрзин Н. К. Байбаков чугаалаан. Бо планнарны СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларынга дүүштүр база беш чылдың баштайгы ийи чылдарының дургузунда чурттуң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң түңнелдерин барымдаалааш, ажылдап кылган. Оларны бадылаан соонда сески беш чыл планын ажылдап кылыры дооступ.

Сессияның ажылы кайгамчык хүннерде, кажан бистиң чуртувустуң ажылчы чоннары, акы-дуңма социалистиг чурттарның улустары, бүгү мурнакчы кижи төрелгетен төөгүлүг хүннү — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чылын байырлалдыы-биле демдеглеп эрттирер дээш белеткенип турар үеде эртип турар-дыр. СЭКП Төп Комитединиң Тезистеринде демдеглеп турары-биле алырга, эрткен он-он чылдарның дургузунда Октябрь революциязының херээ бүгү талалыг төөгүлүг хыналданы эртип, бодунуң тиилеттирбес күжүн болгаш бистиң чуртувуска-даа база ол ышкаш бүгү чер бөмбүрзээниң улустарынга-даа марксизм-ленинизмниң идеяларының өндүр чаагай ужур-дузазын көргүскен. Улуг Октябрьның херээ ССРЭ-ге социализмниң тиилелгезинде болгаш коммунистиг тургузуушкунуң чедиишкиннеринде, социализмниң делегей системазының хөгжүлдезинде, ажылчын шимчээшкининиң калбарышкынында, национал-хосталгалыг демиселдиң чедиишкиннеринде мандып база тиилеп турар.

Ам бистиң Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннары уттундурбас үени чурттап эрттирип турар. Олар байырлалды чогаадыкчы инициативаның аажок калбарышкыны-биле, күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейниң чаа көдүрлүүшкүнү-биле уткуп, оон-биле Коммунистиг партияның херээнге кызыгаар чокка бердингенин, делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн моон соңгаар-даа быжыглаарынга быжыг шиитпирлиин илергейлеп турарлар.

1967 чыл коммунизмниң тиилелгези дээш бистиң улузувустуң бүдүрген алдарлыг херектериниң чылы болуп Совет күрүнениң төөгүзүнге кирер.

Беш чылдың баштайгы ийи чылдарының дургузунда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң түңнелдериниң дугайын илеткелчи тодаргай чугаалаан.

Кол түңнел болза, СЭКП ТК-ның октябрь (1964 чыл) Пленумунуң соонда Коммунистиг партияның ажылдап кылган экономиктиг политиказын чайгылыш чокка боттандырып келгениниң ачызында, социалистиг тургузуушкунга ажыл-агыйжы удуртулганың деңнелин бедидеринге үндезилээш, ол чылдарда улус ажыл-агыйының улам ынай күчүлүг хөгжээнинде болур деп, ол медеглээн. Совет күрүнениң делегейге турушталары болгаш ат-алдары улам улуу-биле быжыккан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң эрткен сессиязынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1966 чылдың —беш чылдың бирги чылының планын ажыр күүсеткен дугайын илеткээн болгай. Бо юбилейлиг чылдың улус ажыл-агый планы база чедиишкинниг күүседтинип турар. Үлетпүр продукциязының чугула хевирлериниң хөй нуруузун бүдүрер, чүък сөөртүлгезиниң, көдээ ажыл-агыйның продукциязының кол хевирлерин садып алыр, үүрмектеп садар бараан саарылгазының талазы-биле чыл даалгалары ажыр күүсеттинер деп чугаалап болурунуң бүгү барымдаалары бар.

Беш чылдың баштайгы ийи чылдарының дургузунда чурттуң экономиказы 1966—1970 чылдарда СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында тодараткан сорулгалар-биле дүүштүр хөгжүп турарын ССРЭ-ниң Дээди Советинге илеткээр арганы бо бүгү берип турар.

Эрткен беш чылдыы-биле деңнээрге 1966—1967 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң болгаш совет кижилерниң чаагай амыдыралының өскениниң кол көргүзүглерин дараазында саннар айтып турар:

Немелде өзүлдениң чылда ортумак темпилери (хуу-биле)

	1961—1965 чылдарда	1966—1967 чылдарда
Национал орулга	5,7	7,2
Үлетпүр продукциязы	8,6	9,4
Көдээ ажыл-агый продукциязы	2,4	4,2
Чоннуң кижи санынга онаажыр боттуг орулгалар	3,6	5,9
Үүрмектеп садар бараан саарылгазы	6,0	8,7

Бо беш чылдың ийи чылдарының дургузунда бистиң чуртувустуң улус ажыл-агыйы бүгү чугула көргүзүглер талазы-биле эрткен беш чылдыындан дыка дүрген хөгжүп келгенин үстүнде көргүскен саннардан тодаргай-дыр.

Национал орулганың чылда ортумаа-биле немелде өзүлдези 1961—1965 чылдарда ортумаа-биле 9 миллиард рубль турганынга удур 1966—1967 чылдарда чылда 14 миллиард рубль болган. Бо ийи чылдарның дургузунда капитал тудугнуң улуг хемчээлин күүсеткен. Чурттуң кол фондулары 80 миллиард ажыг рубльге өзер. Чаа улуг заводтар, фабрикалар, электростанциялар ажыглалга кирер.

Беш чылдың баштайгы ийи чылдарының эң чугула түңнелдериниң бирээзи болза, көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң элээн дүргедээни болур, ол чорук чурттуң бүгү экономиказынга чаагай салдарны чедирген. Эрткен беш чылдыы-биле деңнээрге, көдээ ажыл-агый продукциязының немелде өзүлдезиниң чылда ортумак темпилери барык 1,8 катап көвүдээн. 1967 чылда чурттуң чамдык районнарынга агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болза-даа, көдээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээли 1966 чылдың деңнелинден карышпас болур, а эрткен чыл эң-не дүжүттүг чыл болганы билдингир болгай. Бо чылын мал ажылының продуктуларын бүдүрери болгаш садып алыры эрткен чылдыындан элээн ажыг болур. Тарааны садып алыры план ёзугаар күүсеттинер.

Үлетпүр чедиишкинниг хөгжүп турар. Ылангыя бо юбилейлиг чылда онза бедик көргүзүглер чедип алдынган. Баштайгы медээлер-биле алырга, үлетпүр продукциязының немелде өзүлдези план ёзугаар 7,3 хууга удур 10 хуудан эвээш эвес болур. Бо чылын чурт доктааткан пландан ажыр 6 миллиард рубльден ажыг үлетпүр продукциязын, а ийи чылдар дургузунда — 11 миллиард ажыг рубльди алыр.

Хереглел чүүлдерин («Б» бөлүктүң үлетпүр продукциязын) бүдүрериниң өзүлде темпилериниң элээн бедээни беш чылдың баштайгы ийи чылдарының дургузунда экономиканың хөгжүлдезинге чогумчалыг болган. Ооң ачызында бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрериниң немелде өзүлдезиниң чылда ортумак темпилери хереглел чүүлдерин бүдүрериниң немелде өзүлдезиниң темпилеринге бодаарга элээн эвээжээн болгаш эрткен беш чылда 54 хуу турганынга удур 1966—1967 чылдарда 17 хуу болган.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыы иле экижээн. Бүдүрүлгелерниң ажылының орулгалыы бедээн. 1967 чылда үлетпүрге доктааткан пландан ажыр 800 миллион рубль хире арыг орулганы алыр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпилери дүргедээн. Бо чылын үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1966 чылда 5 хуу турганынга удур 7 хуу бедиир. Ол үениң дургузунда энергетика, химия, металлургия, электроника, машина тудуушкуну болгаш өске-даа адырлар талазы-биле элээн хөй эртем-техниктиг сорулгалар чедиишкинниг шиитпирлеттинген. 150 хире чаа технологтуг чорудулгаларны нептередир, башкарылганың 60 автоматчыткан системаларын, эртем, инженер болгаш план-экономика санажылгаларны күүседир 75 саналга төптери ажыглалга кирер.

Беш чылдың баштайгы ийи чылдарында үлетпүрнүң чедиишкинниг ажылдаарынга планнаашкынның болгаш экономика талазы-биле идиг бериишкинниң чаа системазын нептереткени дөгүм болган. Ам безин чаа системаны ёзугаар 5,5 муң ажыг бүдүрүлгелер ажылдап турар болгаш олар бүгү үлетпүр продукциязының үштүң бир кезиин бүдүрүп, үлетпүрде арыг орулганың 45 ажыг хуузун берип турар.

Үлетпүрнү эргелеп башкарарының адырлар принцивиниң дайы-биле эде тургускан чорук база СЭКП ТК-ның сентябрь (1965 чыл) Пленумунуң шиитпиринге дүүштүр боттандырганы, улус ажыл-агыйының материал-техниктиг хандырылгазын организастааны экономиканы хөгжүдеринге болгаш бар курлавырларны эң долу мобилизастаарынга таарымчалыг салдарны чедирип турар.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң дүрген өзүлдези ажылчы чоннарның чаагай байдалын улам ынай бедидеринге эки үндезин болган. Чоннуң амыдырал деңнели СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлеринде көрдүнгенинден дүрген бедип орар. 1966—1967 чылдарның дургузунда чоннуң боттуг орулгаларының чылда ортумак өзүлдези төлевилеттингени ышкаш 5,3 хуу эвес, харын 5,9 хуу болур. Директиваларга хамаарыштыр санап көөрге чоннуң акша орулгалары 1966 чылда 5 миллиард рубль хөй болган, а 1967 чылда ол орулгалар барык 6,5 миллиард рубль болур.

Бо ийи чылдарда элээн хөй чугула социал-экономиктиг хемчеглерни боттандырган. Ыяш, чиик, аъш-чем үлетпүрүнүң ажылдакчыларының болгаш совхозтар механизаторларының ажыл төлевири 4,5 миллион рубль бедээн. Ол сорулгаларга чарыгдалдар чылда 700 миллион чыгам рубль болган. Колхозчуларга күш-ажылдың магадылалдыг төлевирин күштүг болдуруп чорутган. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак ажыл төлевири ниитизи-биле ийи чыл дургузунда 7 ажыг хуу өзер, а ниитиниң ажыл-агыйындан колхозчуларның акша болгаш натура орулгалары барык 20 хуу бедиир. Ийи дыштаныр хүннүг беш ажыл хүннүг неделяны тургускан.

Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеп садыглаар бараан саарылгазы беш чылдың ийи чылының дургузунда барык 18 хуу улгадыр, ынчаарга ону Директиваларда 15,7 хуу кылдыр көрген турган. Ылангыя эът болгаш сүт продуктуларын, трикотаж кылыгларын, хептерни болгаш идиктерни, электри бараанарын садыглаары дыка өзер.

Чоннуң амыдырал хандырылгазы дүрген темпилер-биле өзүп орар. Амыдырал хандырылгазының хемчээли ийи чылдың дургузунда барык 40 хуу улгадыр.

Хереглелдиң ниитилел фондулары ийи чылдың дургузунда 7 миллиард рубль өскен. 1967 чылда дөрт кижилиг өг-бүле бүрүзүнге ниитилел фондуларындан айда-ла ортумаа-биле 70 рубль онаажыр. Совет улустуң ниити эртем болгаш культура деңнели соксаал чок бедип, кадык камгалалы экижип орар. Школа назыны четпээннерниң албан черлериниң, школаларның, эмнелгелерниң болгаш өске-даа социал-культура албан черлериниң четкизи калбарып турар.

Бистиң чуртувуста чуртталга тудуун бедик темпилер-биле чорудуп турар. 1967 чылда ниити шөлү барык 84 миллион дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер, а беш чылдың ийи чылының дургузунда 165 миллион дөрбелчин метр чыгам чуртталга шөлүн тудар. Ол чылдарның дургузунда 20 миллион ажыг кижи чуртталга байдалдарын экижидип алыр.

Ол бүгү болза ажылчы чоннарның чаагай байдалының дугайында Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың могаг чок сагыш салыышкынының дугайын херечилеп турар.

Беш чылдың ийи чылының эки түңнелдери ССРЭ-ниң экономиказын хөгжүдер талазы-биле партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседиринге бүгү аргалар бисте барының дугайын чугаалап турар-дыр.

Ынчалзажок улус ажыл-агыйын элээн чедиишкинниг хөгжүдерин саададып турар чамдык четпестер чайлаттынган турган чүве болза, бистиң чедиишкиннеривис моон-даа хөй болур турган ийик деп, Н. К. Байбаков демдеглээн. Ол четпестерниң эң-не улуу чүл дээрге капитал тудуушкунуң болгаш бүдүрүлгениң чаа күчүлерин ажыглалга киирер чоруктуң хожудап турары ол болур. Амгы сессияга чугаалажыр кылдыр киирген планнар төлевилелдери ажыл-агый органнарын бар четпестерни чайладырынче, бүдүрүлгениң бүгү курлавырларын эки ажыглаарынче угландырып турар.

1968 чылда база 1969 болгаш 1970 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарының төлевилелдериниң дугайын чугаалап тургаш, беш чылдың баштайгы ийи чылында партияның политиктиг болгаш организакчы улуг ажылының, чоннуң күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң түңнели болган эки түңнелдер 1968—1970 чылдарның планнарынга экономиканы хөгжүдериниң болгаш чоннуң амыдырал деңнелин өстүрериниң бедик темпилерин көөр арганы берген деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Партияның XXIII съездизиниң Директиваларынга дүүштүр СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели совет кижилерниң чаагай байдалын улам ынай бедидер талазы-биле чаа элээн хөй улуг хемчеглерни боттандырар деп шиитпирни хүлээп алган. СЭКП ТК-ның сентябрь (1967 чыл) Пленуму ол хемчеглерни чугулдуг деп көрген.

Киирип келген планнарда ол чугула шиитпирлерни бүрүн боттандырарын көрүп турар. 1968 чылдың январьдан эгелээш ажыл төлевириниң эвээш дээн хемчээлдери дыка бедиир, а ол ышкаш ажылдакчыларның чамдык категорияларынга, чижээ, станокка ажылдаар ажылчыннарга төлевирлер болгаш шалыңнар өзер. Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш оларга деңнештирген районнарда ажылчы чоннарга чиңгелделер калбарар. Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Европа кезииниң соңгу талазының районнарында ажылдакчыларның ажыл төлевиринге коэффициентилерни киирер, ажыл кылып шыдаар аргазын түр оскунган ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга пособиелерниң хемчээлдери улгадыр, шөлээлерниң үргүлчүлели узаар, колхозчуларның, шериг албанныгларның болгаш чажындан инвалидтерниң, а ол ышкаш пөс-таавы үлетпүрүнүң аажок чымыштыг ажылдарында ажылдап турар херээжен ажылчыннарның пенсия хандырылгазы экижиир, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң үндүрүглер тырттарының хемчээли чиигээр.

Айыткан хемчеглерни чорударынга чүгле 1968 чылда безин 6 миллиард ажыг рубльди чарыгдаары планда көрдүнген. Бо дээрге, аажок хөй акша-хөреңгилер-дир. Бо акша-хөреңгилер болза эрткен беш чылда ол сорулгаларга чарыгдаан бүгү акша-хөреңгилерге барык дең болуп турар. Бо болза бистиң партиявыстың, совет улустуң улуг тиилелгези-дир. Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннары ону сорук кириишкин-биле хүлээп алган болгаш массаларның күш-ажылчы база политиктиг идепкейиниң чаа көдүрлүүшкүнүн хайныктырып үндүрген.

Улус чоннуң амыдырал деңнелин бедидерин элээн дүргедедири — 1968 чылда улус ажыл-агый планының болгаш 1969—1970 чылдарда планнарның кол онзагай чүүлү болуп турар. Бо чылдарда планнарның структуразын болгаш кол даалгаларын ол тодараткан.

Бүдүрүлгени калбартырының болгаш улустуң чаагай амыдыралын бедидериниң кол үнер дөзү болур национал орулга 1968 чылда 6,8 хуу, а беш чыл дургузунда ниитизи-биле 39 хуу өзер, ол чорук СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында доктааткан даалгаларга бүрүнү-биле дүгжүп турар.

1968 чылда, а ол ышкаш 1969 болгаш 1970 чылдарда планның даалгаларын техниктиг депшилгеге, күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдарынга болгаш ооң бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, бүдүрүлге фондуларын болгаш капитал салыышкыннарны ажыглаарын экижидеринге, продукцияның шынарын бедидеринге үндезилээн, бүдүрүлгениң ажыктыын улам өстүрерин барымдаалап ажылдап кылган.

Бойдус курлавырларын, ажыктыг казар байлактарны тыварының депшилгелиг аргаларын эң ажыктыг шиңгээдир, чаа материалдарны болгаш технологтуг чорудулгаларны тургузар, машиналар, дерилге, аппаратура болгаш приборларның конструкцияларын сайзырангайжыдар, оларның техника-экономика болгаш ажыглал көргүзүглерин бедидер талазы-биле эртем шинчилелдерниң болгаш төлевилел-конструктор ажылдарының делгеренгей комплексизин боттандырары планнарда көрдүнген.

Н. К. Байбаков бодунуң илеткелиниң элээн хөй кезиин үлетпүрнү хөгжүдериниң айтырыгларынга холбаштырган.

1968 чылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдезин 8,1 хуу хемчээлге айыткан дээрзин ол демдеглээн. А беш чыл дургузунда үлетпүр продукциязын бүдүрери Директиваларда 47—50 хуу кылдыр көрдүнгенинге удур 53 хуу өзер. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрери («А» бөлүк) Директивалар ёзугаар 49—52 хууга удур 55 хуу, хереглел чүүлдерин бүдүрери («Б» бөлүк) 43—46 хууга удур 49 хуу өзер.

Улустуң амыдырал деңнелин бедидер талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алганы, чоннуң садып алыр аргалыы-биле холбаштыр хереглел чүүлдерин бүдүрерин өстүрериниң темпилерин улам ынай дүргедедирин болгаш бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрерин өстүрериниң темпилеринден оларны ажырарын 1968 чылдың планында көрген: «Б» бөлүктүң немелде өзүлдезиниң темпилери 8,6 хуу, а «А» бөлүктүң — 7,9 хуу болур. Бо чорук чыгдынган бүдүрүлге күчүзүн эң интенсивтиг ажыглаарының чүгле чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге эвес, харын база аар индустрияның адырларынга хереглел чүүлдерин бүдүрерин көвүдедириниң ачызында болдунар аргалыг болуп турар.

Техниктиг депшилгени болгаш бүдүрүлгениң структуразын экижидерин хандырып турар ындыг адырларга эң бедик темпилер көрдүнген.

1968 чылда 650 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрер, 309 миллион тонна нефтини, 173 миллиард кубометр газты, 107 миллион тоннадан ажыг канны, 85 миллион тоннадан ажыг прокатты, 42 миллион тоннадан ажыг минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер. Алюминийни бүдүрери 1967 чылдыы-биле деңнээрге, 10,5 хуу, чесхоланы—8,2 хуу өзер. Үлетпүр 805 муң хире автомобильдерни, 444 муң тракторларны, 4,7 миллион тоннадан ажыг целлюлозаны болгаш 4,0 миллион тонна саазынны бүдүрүп үндүрер.

1970 чылда аар үлетпүр адырларының продукциязының чугула хевирлериниң (нефть, кара болгаш өңнүг металлдарның хөй нуруузу, минералдыг чемишчидилгелер, автомашиналар болгаш өске-даа) хөй нуруузун бүдүрер талазы-биле даалгаларны Директиваларның деңнелин ёзугаар көрүп турар. Электроэнергияны, хөмүр дашты, тракторларны, целлюлозаны болгаш продукцияның өске-даа чамдык хевирлерин бүдүрерин арай эвээш хемчээлдерге көрген.

Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң продукциязының барык бүгү хевирлерин, а ол ышкаш культура-амыдырал бараанарын бүдүрериниң хемчээлдери Директиваларның даалгаларынга дүгжүп турар ийикпе, азы олардан ажып турар.

1968 чылда электроэнергияны бо чылдыындан 52 миллиард киловатт-шак хөйнү ажылдап үндүрер, а 1970 чылда барык 300 миллиард киловатт-шак хөйнү, азы 1965 чылдыындан 58 хуу ажыгны ажылдап үндүрер дээрзин илеткелчи үргүлчүлеп чугаалаан.

Бо беш чылда нургулайында бус-биле ажылдаар улуг-улуг электростанцияларны тудуп, оларга күчүлүг энергоблоктар тургузуп тургаш, энергетика күчүлерин улгаттырарын боттандырары Директиваларда көрдүнген.

1968—1970 чылдарның план төлевилелинде нефть болгаш ылангыя газ үлетпүрүн хөгжүдерин бедик темпилерлиг болдурар кылдыр көрген, чурттуң оттулар чүүл балансызының тургузуун улам ынай экижидерин ол хандырар. 1970 чылда тыпкан турар нефть 1965 чылдаазындан 44 хуу хөй ийикпе 107 миллион тонна, а газ—66 хуу хөй ийикпе 86 миллиард кубометр болур. 1965 чылда оттулар чүүл балансызынга нефть биле газтың үлүү 51 хуу турганындан 1970 чылда 60 хуу хире өзер. Газ болгаш нефть тывыжының эң чогумчалыг аргаларын улам ынай сайзырадыр. Нефть болбаазырадыр болгаш нефть-химия үлетпүрүнге күчү-шыдалдар дыка улгадыр.

Хөмүр даш үлетпүрү, ылангыя кокстаныр хөмүр дашты тывары хөгжүүр.

Кара металлургияны хөгжүдеринче онза кичээнгей салдынып турар. Сөөлгү чылдарның дургузунда үлетпүрге болгаш капитал тудугга бээр чүүлдерни кара металлургия кызыгаарлаар ужурга таваржып келген. СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылын ол адырны хөгжүдер талазы-биле делгеренгей шиитпирлерни үндүрген. Ол шиитпирлерни ёзугаар кара металлургияны хөгжүдерин дүргедедир дээш күрүнениң хөреңги салырының хемчээн 1968 чылда барык 23 хуу, а беш чыл дургузунда — 54 хуу улгаттырары дөзевилеттинген. Беш чыл дургузунда эргежок чугула күчү-шыдалдарны тургузар болгаш кан эзилдирерин 33 миллион тонна ийикпе 36 хуу, прокат бүдүрерин — 25 миллион тонна азы 35 хуу улгаттырар арганы ол бээр.

Чаа күчү-шыдалдарны тургузары-биле чергелештир металлургияга кол сорулга — продукцияның шынарын бүгү хемчеглер-биле экижидери болгаш ооң сорттарын калбартыры болур.

Өңнүг металлургияга өңнүг болгаш ховар металлдарны бүдүрерин оранчок көвүдедири-биле чергелештир өңнүг металлургияның чер байлактары болбаазырадыр бүдүрүлге черлериниң руда баазазын хөгжүдерин дүргедедири, техника-биле оларны эде дериири база алюминий үлетпүрүн хандырар, пор бүдүрериниң күчү-шыдалдарын эң дүрген улгаттырары хандыртынган турар ужурлуг.

Үлетпүрнүң чер байлактары тывар адырларын дүрген хөгжүдерде нефть болгаш газ, энергетикага ажыглаар, кокстаныр хөмүр даш, байлакшыл демир рудалары, бокситтер тыварының, минералдыг чемишчидилгелер, тудуг материалдары тыварының геология-шинчилел ажылдарын күштелдирер херек.

Химия үлетпүрүнге болгаш хамыктың мурнунда минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер талазы-биле чаа күчү-шыдалдарны тургузар ажылдарны дыка күштелдирери дөзевилеттинип турар. Химия үлетпүрүнге хөреңги салыры беш чыл дургузунда 72 хуу улгадыр.

(Уланчызы 2-ги арында).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының үшкү сессиязы

Депутат Н. К. БАЙБАКОВТУҢ илеткелиниң төнчүзү

(Эгези 1-ги арында).

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының техниктиг деңнелин бедидеринге машина тургузуушкуну кол рольдуг болгай деп, илеткелчи оон ыңай чугаалаан. Машина тудуушкунунуң болгаш металл болбаазырадыының продукция бүдүрүп үндүрери СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында доктааткан даалгаларга дүүштүр 1,7 катаптан ажыг көвүдээр. Оон-биле чергелештир машина тудуушкунундан электроника болгаш радиотехника үлетпүрүн нийтизи-биле эң бедик темпилерлиг хөгжүдери төлевилеттинип турар; чиик болгаш чем үлетпүрүнге бээр приборлар, машиналар тудуушкунунуң продукциязы 1,9 катап көвүдээр.

Планда автомобиль үлетпүрүн улам дүрген хөгжүдер талазы-биле хемчеглер төлевилеттинген. Саналга техниказын болгаш автоматтыг башкарылга системаларын бүдүреринче улуг кичээнгей салган.

Планда адырлар аразының болгаш адырлар иштиниң специализациязын улам ыңай хөгжүдери төлевилеттинген. Ол сорулгаларга беш чыл дургузунда үндүрүп бээр хөреңги эрткен беш чылдаазындан 4 хире катап хөй болур.

Ыяш сайгарып ажылдаарының продуктуларын бүдүрери оранчок көвүдээр, ыяш ажыл-агыйын уштап-баштаары база экижиир.

Тудуг, ылаңгыя хана материалдарының бүдүрүлгезинге онза кичээнгейни салып турар. Тудуг материалдарын бүдүрер талазы-биле күчүлерни ажыглалга киирериниң даалгаларын күүседирин Тудуг материалдарының үлетпүрүнүң министерствозу болгаш тудуг министерстволары ам-даа хандырбайн турарын, ол сорулгага берген хөреңгилер үргүлчү-ле шиңгээттинмейн келгенин илеткелчи демдеглээн.

Планнарның төлевилелдеринге үлетпүрнүң чиик, аъш-чем адырларын хөгжүдеринге, а база ол ышкаш культура-амыдырал бараанннарын бүдүреринге улуг кичээнгейни салган. Чиик үлетпүрнүң, бүдүрүлгезиниң хемчээли Директивалар ёзугаар чылда ортумаа-биле көрдүнген темпиге — 6,7 хууга удур келир чылын 8,5 хуу улгадыр.

Чоннуң бедиткен хереглелинде турар продукцияны бүдүрери онза дүрген улгадыр.

Балбак хереглелдиң бараанннарын бүдүрерин хандырар төлээде, элээн капитал салыышкыннарны берип турар. 1968 чылда чүгле чиик үлетпүрге безин күрүнениң төпчүткен капитал салыышкыннары 25 хуу, а беш чыл дургузунда барык 2 катап көвүдээр.

Планга транспорттуң бүгү хевирлерин улам ыңай хөгжүдерин көрген. Транспорттуң бараан саарылгазын 1968 чылда 5 хуу, а беш чыл дургузунда нийтизи-биле 34 хуу улгаттырарын көрген.

Хоолай дамчыдылга, далай болгаш автомобиль транспортунуң элээн дүрген хөгжүлдезиниң түңнелинде транспорттуң структуразы болгаш оон тус-тус хевирлериниң аразынга чүък сөөртүлгелериниң хуваалдазы экижиир.

Директиваларга дүүштүр харылзааның, радиовещаниениң болгаш телевидениениң хөгжүлдезиниң темпилерин улам ыңай дүргедедири көрдүнген.

Нийтилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг болурун дыка бедидеринге болдунар аргаларны берип турар курлавырларны ажыглаар кылдыр мөөңнээр талазы-биле ажылдың эргежок чугулазын илеткелчи демдеглээн. Үлетпүрде чаа-чаа бүдүрүлге күчүлери ам-даа шуушпаң шиңгээттинип турар, ажыглалда күчүлер долу күжү-биле ажылдавайн турар, дериг-херекселдерниң, а база ол ышкаш транспортта шимченгир составтың ажыл чокка турары хөй. Курлавырларны мөөңнээр талазы-биле хемчеглерни планда көрген: металлды, одаар чүүлдү, ыяш болгаш тудуг материалдарын, электроэнергияны камнаар талазы-биле онаалгаларны тургускан.

Камналга болгаш камныг чорук дээш демиселге профэвилел болгаш комсомол организациялары, а база ол ышкаш улусчу контрольдуң органнары улуг рольдуг болур, чүге дизе чурттуң экономиказының элээн дүрген темпилерин хандырар төлээде, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тывар, бүгү-ле бар турар күчүлерни дээре ажыглаар талазы-биле эвээш эвес дуржулга оларда бар.

СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) болгаш май (1966 ч.) Пленумнарының шиитпирлери көдээ ажыл-агыйны көдүреринге, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарынга чогумчалыг байдалдарны тургускан деп, Н. К. Байбаков уламчылаан.

Партияның болгаш чазактың шиитпири-биле боттандырган хемчеглер беш чылдың баштайгы ийи чылында көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бедик болгаш элээн быжыг өзүлдезин хандырган. Ону барымдаалап көргеш, 1968 чылда болгаш беш чылдың оон дараазында чылдарында көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларының улам ыңайгы көдүрлүүшкүнүн көрүп турар.

Бо чылын турза чогуур хемчээл-биле деңнээрге, 1968 чылда көдээ ажыл-агый продукциязының нийти хемчээли 7,4 хуу улгадыр. Ол өзүлде колхозтарга болгаш совхозтарга күрүне белеткелдериниң доктааткан планнарын чүгле күүседир эвес, харын тарааны, эътти, сүттү база чер болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын күрүнеге пландан ажыр дужаарын көвүдедир арганы бээр.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын улам ыңай быжыглаары төлевилеттинип турар. Көдээ ажыл-агый 1968 чылда 307 муң тракторларны, 165 муң чүък автомобильдерин, 1,8 миллиард рубльдиң көдээ ажыл-агый машиналарын, 15 муң экскаваторларны, бульдозерлерни болгаш өске-даа хөй техниканы алыр. Минералдыг чемишчидилгелер бээри 2 миллион тонна көвүдээр болгаш 35,5 миллион тонна чедер. 1965 чылдаазындан ол 30 хуу хөй болур.

Мал өзүлдезинге дөгүм болур, чем белоктарын бүдүрер күчү-шыдалдар дүрген темпилерлиг көвүдеп турар.

Беш чылдың келир чылдарында техника болгаш минералдыг чемишчидилгелер бээриниң хемчээлдери улгадыр. Оон-биле чергелештир бар турар техниканы эң эки кадагалаарын болгаш ону улам бүдүрүкчүлүг ажыглаарын, септелгезиниң болгаш техниктиг ажаалдазының шынарын бедидерин хандырар сорулга көдээ ажыл-агый органнарының мурнунга тургустунган. Ол херекке Көдээ ажыл-агый министерствозу болгаш «Союзсельхозтехниканың» организациялары улуг харысалгалыг.

1968 чылда көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге тудуунга күрүнениң хөреңги салыышкыннары 6,4 миллиард рубль хире ийикпе 1967 чылда келир күүселдеден 18 хуу хөй болур, а эрткен беш чылдаазынга бодаарга бо беш чыл дургузунда олар 76 хуу көвүдээр.

СЭКП ТК-ның май (1966 чылдагы) Пленумунуң шиитпирин ёзугаар суг ажыл-агыйының тудуунга, күрүнениң эң хөй түңнүг хөреңги салыышкынын бээр кылдыр көрдүнген. Суг ажыл-агыйының тудуунга тудуг-монтаж ажылдарының хемчээ 1968 чылда 36 хуу, беш чыл дургузунда — 2,5 катап улгадыр. Совхозтарның бүдүрүлге баазазын быжыглаарынга болгаш көдээ ажыл-агыйны электрижидеринге хөй хөреңгилерни база берген турар.

Сөөлгү чылдарда көдээ ажыл-агыйга чедип алдынган чедиишкиннер маргыш чок деп, Н. К. Байбаков демдеглээн. Сорулга чүл дээрге ол чедиишкиннерни быжыглаары, бар курлавырларны улам долу ажыглаары, келир чылын болгаш беш чылдың дараазындагы чылдарында көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларының хөгжүлдезиниң бедик темпилерин хандырары болур.

Бистиң чуртувустуң экономиказының хөгжүлдези капитал тудугнуң улуг программазын чедиишкинниг күүседиринден дыка хамааржыр деп, илеткелчи чугаалаан. 1968 чылдың планында улус ажыл-агыйының талазы-биле нийти алырга, акшаландырыышкыннарның бүгү дөстериниң аайы-биле капитал салыышкыннарның хемчээли 59,6 миллиард рубль хемчээлге, азы 1967 чылдың дургузунда күүсеттинеринден 5,7 хуу хөй кылдыр тодаргайлаттынган. Оон-биле кады күрүнениң төвүлеттинген капитал салыышкыннары 43,4 миллиард рубль, азы база-ла 5,7 хуу хөй болур.

Беш чыл дургузунда улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннар 303,2 миллиард рубль, азы мурнундагы беш чылдыындан 43,2 хуу хөй болур, оон иштинде күрүнениң төвүлеттинген капитал салыышкыннары — 225,5 миллиард рубль, азы 38,5 хуу хөй болур.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директивалары-биле төлевилеттингенинге бодаарга, беш чыл дургузунда капитал салыышкыннарның нийти хемчээли барык 2 хуу эвээш болур. Капитал салыышкыннарны төвүлеттинген дөстерниң күсели-биле эвээжеткен. Ынчалзажок ажыл-агый реформазын боттандырганының, а ол ышкаш колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглааның түңнелинде төвүлеттинген капитал салыышкыннар дыка немей өзер. Мурнундагы беш чылдыынга бодаарга ол салыышкыннар беш чылдың дургузунда 60 ажыг хуу көвүдээр. Улус ажыл-агый планын боттандырып турарының үезинде бүдүрүлгелерниң фондулары элээн дүрген өзер чүве болза, төвүлеттинген капитал салыышкыннарның хемчээли ол саналгалардан ашкан туруп болур.

1968 чылда материалдыг бүдүрүлгениң адырларынга төвүлеттинген капитал салыышкынның 34,4 миллиард рублин, азы бо чылын күүсеттингениндең 8,5 хуу хөй рубльди бээр.

Аар үлетпүрнүң эң чугула адырларынга, улустуң хереглел бараанннарын бүдүрери-биле шуут холбаалыг үлетпүр адырларынга база көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннарның өзүлдезиниң элээн бедик темпилерин көрүп турар.

Чуртталга болгаш коммунал тудуу, чырыдыышкынның, кадык камгалалының, культураның болгаш эртемниң объектилериниң тудуу өзүп калбарар.

1968 чылда күрүнениң төпчүткен капитал салыышкыннарының планын ёзугаар нийтизи-биле 40,8 миллиард рубль өртектиг кол фондуларны ажыглалга киирерин хандырары көрдүнүп турар, а беш чылдың дургузунда 215 миллиард хире рубль өртектиг азы эрткен беш чылда турганындан 41 хуу хөй кол фондуларны ажыглалга киирерин көрүп турар. Продукция бүдүрериниң ол чылдарда көрдүнген хемчээлин хандырар кылдыр бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирерин чыдар аайы-биле ынчаар тодараткан.

Капитал тудуушкунунуң херээн экижидер талазы-биле чазактың ап чорудуп турар хемчеглериниң дугайын Н. К. Байбаков чугаалаан.

Партияның Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың кичээнгейиниң төвүнге кезээде туруп келген болгаш туруп турар, чоннуң чаагай чоруун бедидериниң айтырыгларынга доктаавышаан, илеткелчи ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири 1968 чылда 108,6 рубль чедерин база 1967 чылда турган деңнелинден 6 хуу улгадырын, а беш чылдың дургузунда 20,5 хуу бедип, Директиваларда саналын ёзугаар 114,7 рубль болурунга удур 115,2 рубль апаарын дыңнаткан. Нийтиниң ажыл-агыйындан колхозчуларның акша болгаш натуралдыг орулгалары улгадыр. Беш чылдың дургузунда ол өзүлде 38 хуу болур. Пенсия, пособие болгаш чоннуң өске-даа орулгалары көвүдээр. Чоннуң акша орулгаларының нийти түңү 1968 чылда 13 миллиард рубльге улгадыр, ол дээрге Директиваларда саналындан оранчок улуг. Акша орулгалары беш чылдың дараазында чылдарында база дыка улгадыр.

Чоннуң төлевир кылыр аргазының өзүп турары-биле холбаштыр күрүне болгаш кооператив садыының бараан эргилдезиниң хемчээли 1968 чылда бо чылдагы деңнелинден 7,8 хуу улгадыр.

Планның төлевилелинде чоннуң амыдырал хандырылгазын улам ыңай дыка калбартырын көрген. Чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле ажылдарның нийти хемчээли 1968 чылда 3 миллиард 160 миллион рубльге чедир азы 1967 чылда турганы-биле деңнээрге, 20 хуу улгадыр. 1970 чылда амыдырал дузазының хемчээли 4 миллиард 650 миллион рубль болур, тодаргайлаарга Директиваларда көрдүнген деңнелинге чедер. Оон-биле кады көдээ черлерге амыдырал хандырылгазының элээн дүрген хөгжүлдезин көрүп турар, оон хемчээли чүгле 1968 чылдың дургузунда безин 26 хуу, а беш чылдың дургузунда 3,3 катап улгадыр.

Чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы чоокта чаа хүлээп алдынган. Ол талазы-биле партияның болгаш чазактың тургусканы улуг сорулгаларны шиитпирлээри эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, чер-чер Советтериниң күүскомнарының талазындан ол айтырыгларга доктаамал кичээнгейни салырын негеп турар.

Улус чырыдыышкынының болгаш кадык камгалалының хөгжүлдезинче, нийтилелдиң назылап кыраан болгаш күш-ажыл кылып шыдавас кежигүннериниң социал хандырылгазынче, өзүп олурар салгалды кижизидеринге дуза көргүзеринче, а база ол ышкаш чуртталга төлевириниң, санаторийлерже болгаш дыштанылга бажыңнарынче путёвкаларның төлевирлериниң талазы-биле чиигелделер көргүзеринче угланган хереглелдиң нийтилел фондуларының улам ыңайгы өзүлдезин планнар төлевилелдеринде күш-ажыл талазы-биле орулгаларның өзүлдези-биле чергелештир көрүп турар. Күш-ажыл талазы-биле орулгаларның болгаш хереглелдиң нийтилел фондуларының көрдүнген өзүлдезин барымдаалап көөрге, чоннуң кижи бүрүзүнге онааштыр боттуг орулгалары 1968 чылда 6,9 хуу бедиир. А 1970 чылда оларның хемчээли Директиваларда айыттынганындан бедик болур.

Планның төлевилелинде улус чырыдыышкынын болгаш улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга кадрлар белеткээрин улам ыңай калбартырын көрген.

Чоннуң медицина хандырылгазы дыка экижиир.

Планның төлевилелинде чуртталга тудуушкунун улам ыңай калбартыры көрдүнген. 1968 чылда сан-хөөнүң бүгү дөстериниң күсели-биле барык 95 миллион дөрбелчин метр нийти шөлдүг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирери көрдүнген, ол болза 1967 чылда турза чогуур деңнелден 13 хуу бедик болур. Беш чылдың дургузунда сан-хөөнүң бүгү дөстериниң күсели-биле 466 миллион дөрбелчин метр нийти шөлдүг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин көрүп турар.

Чуртталга болгаш социал-культура тудуунуң планнарын чугаажок күүседириниң эргежок чугулазынче эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның кичээнгейин илеткелчи угландырган.

Эвилелдешкен республикаларның ажыл-агыйын хөгжүдеринге болгаш бүдүрүкчү күштерни таарыштыр сайгара турушзарынга Н. К. Байбаков доктааган. Доктааттынган онаалгалар эвилелдешкен республикаларның улус ажыл-агыйын специализастаарын улам ыңай ханыладырын болгаш оларның аразынга күш-ажыл хуваалдазын сайзыраңгайжыдарын хандырар деп ол демдеглээн.

Даштыкы экономиктиг харылзааларның дугайын чугаалааш, даштыкы садыг саарылгазын 1968 чылдың планында 7,4 хуу улгадыр деп, илеткелчи дыңнаткан, беш чыл дургузунда үштүң биринге немей өзер кылдыр төлевилеп турар деп, илеткелчи дыңнаткан. Мурнундагы-даа чылдарда ышкаш, ССРЭ-ниң садыглажыышкынынга кол черни социалистиг чурттар ээлээр; ССРЭ-ниң даштыкы садыг саарылгазынга оларның бот деңзизи барык 70 хуу деңнелге хевээр артар.

Сайзыраңгай капиталистиг чурттар-биле садыгны калбартырын 1968—1970 чылдарның планнарының төлевилелинде көрген.

Кайы-кайызынга ажыктыг даштыкы садыгны улам ыңай калбартыр талазы-биле, а ол ышкаш социал депшилгеже, улустар аразынга тайбынче болгаш найыралче чүткүп турар бүгү-ле күрүнелер-биле экономиктиг харылзааларның өске-даа хевирлерин ажыглаар талазы-биле Совет Эвилели бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылып турар дээрзин илеткелчи онзалап демдеглээн.

Түңнелинде Н. К. Байбаковтуң чугаалааны болза:

Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган чарышка бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының чедип алган күш-ажылчы тиилелгелери чурттуң экономиказын хөгжүдериниң темпилерин улам ыңай дүргедедириниң улуг аргалары барының дугайын херечилеп турар-дыр. Бистиң кол сорулгавыс — чедип алдынган чедиишкиннерни быжыглаары, төлевилеттинген планнарны долдур болгаш ажыр күүседиринче бүдүрүлгелер, тудуглар, колхозтар болгаш совхозтар коллективтериниң күжениишкиннерин углап шиглээри болур.

Бистиң улус ажыл-агый планнарывыс — тайбың тургузуушкунуң планнары. Экономиканы көдүрер болгаш бистиң улузувустуң амыдырал деңнелин өстүрер талазы-биле СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлери ол планнарда сиңниккен. Ол планнарны күүседири бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзүн улам ыңай быжыглаарын, коммунизм тургузуушкунунуң оруу-биле бистиң нийтилеливистиң дыка бурунгаарлаарын хандырар.

1968 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1966 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында

ССРЭ-ниң Саң министри депутат В. Ф. ГАРБУЗОВТУҢ илеткели

1968 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Совединге көрдүрүп, бадыладыры-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели киирип турар дээрзин В. Ф. Гарбузов чугаалаан. Совет улус, Коммунистиг партия болгаш бүгү мурнакчы кижи төрелгетен бистиң үениң өндүр чаагай болуушкунун — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюн байырлалдыы-биле демдеглеп эрттирер дээш белеткенип турар хүннерде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылдап турар-дыр.

Совет кижилер эрткен оруунче чоргаарал-биле көрүп, боттарының байырлалынга уткуштур кел чорууп болгаш коммунистиг тургузуушкунуң чаа, чугула сорулгаларын ажыл-ишчи ёзу-биле шиитпирлеп, келир үеже дидим чүткүл-биле көрүп турар.

Эрткен чартык чүс чылдың дургузунда бистиң улузувус Лениниң партиязының удурттулгазы-биле аажок улуг социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандырган. Улуг Октябрьдан төрүттүнген нийтилел тургузуунуң артык күштери, социализмниң төөгүлүг депшилгелиг чоруу, капитализмден оон маргыш чок артык күштүг бистиң тиилелгелеривистиң болгаш чедиишкиннеривистиң бедиинден онза тода болгаш чайынналдыр көстүп турар. Делегей аренезынга Совет Эвилелиниң ат-алдары хемчээл чокка бедээн.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлериниң удурттулга болдурбушаан, Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттуң материал, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынче, бистиң Төрээн чуртувустуң камгаланыр аргазын быжыглаарынче, улустуң чаагай байдалын улам ыңай бедидеринче угландырып турар дээрзин В. Ф. Гарбузов демдеглээн.

Совет улус алдарлыг юбилейни төлептиг уткуп турар. Улуг Октябрьның 50 чылы-биле холбаштыр ажылчы массаларның хайныгып үнген энергиязы болгаш чогаадыкчы чоруу бүгү улустуң көстүп көрбээн ёзулуг социалистиг чарыжында сиңниккен. Үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның, тудугнуң, транспорттуң, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары — бистиң чуртувустуң бүгү ажылчы чоннары боттарынга алган бедиткен хүлээлгелерни алдарлыы-биле долдур болгаш ажыр күүседип турар.

Беш чылдың ийи чылдарының дургузунда чурттуң национал орулгазы 14 хуу ажыг көвүдээн, ылавылаарга, эрткен беш чылдың чылда ортумак темпизинден элээн дүрген өскен. Бо чылда үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери 10 хуудан эвээш эвес өзер. Сөөлгү ийи чылдарның дургузунда үлетпүр бүдүрүлгениң хемчээли барык 20 хуу көвүдээр азы ол чылдарда планнардан 4 хуу ажыг болур.

Көдээ ажыл-агый көдүрлүүшкүнүнүң оруу-биле бүзүрелдиг кел чорууур. СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң шиитпирлери үре-түңнелдиг салдарны чедирип турар. Беш чылдың ийи чылдарының дургузунда көдээ ажыл-агыйның продукциязы 9 хуу хире өскен турар.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедип, бүдүрүлгениң орулгалыы көвүдеп, арыг орулга өзүп турар. Бо чылын улус ажыл-агыйынга арыг орулганың планы ажыр күүсеттинер.

Экономиканың болгаш национал орулганың өзүлдези улустуң материалдыг чаагай амыдыралының чайгылыш чок көдүрлүүшкүнүнге быжыг үндезинни тургузуп турар. Сөөлгү үениң дургузунда, ылаңгыя СЭКП ТК-ның октябрь (1964 чыл) Пленумунуң соонда, бо талазы-биле улуг түңнелдер чедип алдынган. Ажылчы чоннарның амыдырал деңнелин улам ыңай бедидер дугайында партияның XXIII съездизиниң айыткан программазы чедиишкинниг боттанып турар. Совет кижилерниң чаагай байдалын болгаш культуразын бедидер талазы-биле беш чылдың ийи чылдарының даалгазы ажыр күүсеттинип турар. Ол үениң дургузунда чоннуң акша орулгалары 18 хуу хире азы планда көргениндең дүрген өзер. Нийтилел хереглелиниң фондулары дүрген көвүдеп турар. Ийи чылдар дургузунда ол фондулар 16 хуу ажыг көвүдээр болгаш 1967 чылда 49 миллиард рубльге четкен турар.

Улустуң чаагай чоруунуң дугайында партияның могаг чок сагыш салыышкынының чаа чайынналчак херечизи болза «Совет улустуң чаагай амыдыралын улам ыңай бедидер талазы-биле хемчеглерниң дугайында» СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң илеткелин ёзугаар партияның Төп Комитединиң сентябрь (1967 чыл) Пленумунуң хүлээп алган шиитпирлери болур. Пленумнуң шиитпирлери — политиктиг болгаш социал-экономиктиг улуг ужур-дузалыг документ. Пленумнуң айыткан хемчеглери — ажылчы чоннарның амыдыралын чайгылыш чокка экижидеринче угланган партияның ленинчи чиңгине угланыышкынын чайгылыш чокка боттандырып турарының түңнели-дир.

Совет кижилер СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлерин улуг сорук кириишкин-биле хүлээп ап, партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынынга чаа күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруктар-биле харыылаарын оралдажып турар.

ВЦСПС-тиң болгаш чер-черде профэвилел органнарының эргелеп башкарып турар күрүне социал страхованиениң бюджеди өзүп турар. Бо чылын ол бюджет 12,6 миллиард рубльге чедер болгаш беш чылдың ийи чылдарының дургузунда 19,5 хуу көвүдээр. Пенсияларны болгаш түр үеде күш-ажыл кылып шыдавас болганы дээш пособиелерни төлээринге, санаторийлерге болгаш дыштанылга бажыңнарынга халас болгаш чиигелделиг путёвкаларның төлевиринге улам хөй акша-хөреңгилерни чарыгдап турар. Чүгле ийи чылдар дургузунда безин санаторийлерге болгаш дыштанылга бажыңнарынга 18 миллион кижи дыштанган болгаш эмненген; 15 миллион уруглар школа каникульдарын пионер лагерьлеринге эрттирген.

Чонга бараанннарны садары көвүдеп, үүрмектеп садар бараан саарылгазының планы ажыр күүсеттинип турар. Бо чылын бараан саарылгазының хемчээли 8,7 хуу өзер, а беш чылдың баштайгы ийи чылдарының дургузунда 18 хуу хире көвүдээр. Улустуң хереглел бараанннарының шынарын экижидер талазы-биле улуг ажыл чорудтунуп турар, оларның ассортиментизи улам-на янзы-бүрү болуп бар чорууур.

Совет кижилерниң чуртталга болгаш амыдырал байдалы үргүлчү экижип турар. Чүгле бо юбилейлиг чылда безин 11 миллион ажыг кижи чаа бажыңнарже көжүп кирер.

Чоннуң орулгаларының өзүлдези ажаалга кассаларда салыышкыннарның көвүдээри-биле капсырлажып турар. Сөөлгү ийи чылдарның дургузунда чоннуң салыышкыннары 8 миллиард ажыг рубльге көвүдээр.

Ийи дыштаныр, беш ажыл хүннүг неделяже ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны шилчидерин бо үеде боттандырып турары совет кижилерниң күш-ажылының болгаш амыдырал-чуртталгазының байдалын экижидеринге чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Социалистиг экономиканың болгаш национал орулганың өзүлдезиниң бедик темпилери ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планын болгаш күрүне бюджедин чедиишкинниг күүседиринге дузалап турар. 1967 чылда бюджет тодараттынган план ёзугаар орулгалар талазы-биле 115,5 миллиард рубль, азы 101,4 хуу, чарыгдалар талазы-биле 114,5 миллиард рубль азы 100,9 хуу күүсеттинер. Бюджеттиң чарыгдалдарындан орулгалары бир миллиард рубль ажыг болур.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында көрдүнген онаалгалар чүгле күүсеттинген эвес, харын ажыр күүсеттинген турар дээрзинге быжыг бүзүрелди беш чылдың ийи чылдарының түңнелдери тургузуп турар-дыр.

1968 чылда күрүне бюджединиң төлевилели беш чылдың келир үшкү чылының улус ажыл-агый планы-биле бүрүн дүүштүр чогааттынган дээрзин министр дыңнаткан. Социалистиг экономиканы улам ыңай хөгжүдер, чурттуң камгаланыр аргазын быжыглаар, чоннуң чаагай амыдыралын улам бедидер талазы-биле партияның XXIII съездизиниң салган сорулгаларын боттандырар чорукту эргежок чугула акша-хөреңги-биле бюджет хандырып турар.

1968 чылдың күрүне бюджедин орулгалар талазы-биле 123,8 миллиард рубль, чарыгдалдар талазы-биле — 123,5 миллиард рубль кылдыр киирип турар. Бо чыл-биле деңнээрге, бюджеттиң орулгалары 8,3 миллиард рубльге, а чарыгдалдары — 9,0 миллиард рубльге көвүдээр. Орулгаларның чарыгдалдардан көвүдеп турарын 308 миллион рубль кылдыр тодаргайлаан.

1968 чылдың улус ажыл-агый планында болгаш күрүне бюджединде бистиң чурттуң экономика талазы-биле өспүшаан турар күчүзү чайынначаа-биле илереп турар. Партияның XXIII съездизиниң Директиваларынга дүүштүр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ажылдап кылганы болгаш СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң бүрүнү-биле чүүлдүг деп көргени совет улустуң чаагай амыдыралын улам ыңай бедидер талазы-биле хемчеглерни планда болгаш бюджетте долу хемчээлдии-биле барымдаалап көрген.

1968 чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң адакы хемчээли 60 рубль чедир көвүдээр, ортумак хемчээлдиң төлевирин ап турар чамдык категорияның ажылдакчыларының ажыл төлевири болгаш шалыны база көвүдээр; станокчу ажылчыннарның шалының тариф хемчээли, база ол ышкаш Ыраккы Чөөн чүкте болгаш Европаның Соңгу чүкте улус ажыл-агыйының хөй адырларының ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ажыл төлевири бедиир; Кыдыкы Соңгу чүкте ажылдап турар кижилерге чиигелделер калбарар; ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның дыка хөй кезээниң шөлээлериниң хуусаазы узаар; ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринден үндүрүгнү чиигедири болгаш күш чок болдурары уламчылавышаан; айда 61-ден 80 рубльге чедир ажыл төлевиринден үндүрүг ортумаа-биле 25 хуу чиигээр, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның түр үеде ажылдаар шинээзин ышкынганда алыр пособиезиниң хемчээли бедиир. Чоннуң пенсия хандырылгазының талазы-биле улуг хемчеглерни ап турар.

Бо улуг хемчеглерни боттандырары-биле 1968 чылда күрүне бюджединден 6 миллиард ажыг рубльди бээр. Бо бүгү болза он-он миллион совет кижилерниң боттуг орулгазының улам ыңай дыка көвүдээрин хандырар.

Бюджеттиң орулгаларының өзүлдези болза социалистиг экономиканың хөгжүлдезиниң бедик темпилиг болурунга, национал орулганың көвүдээринге, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга экономиктиг реформаны чайгылыш чокка нептередиринге үндезилеттинер.

Бюджетке социалистиг ажыл-агыйдан кирер орулганың нийти түңү 112,7 миллиард рубль азы бюджеттиң бүгү орулгаларының 91 хуузу болур. Аңгы-аңгы угланыышкыннар талазы-биле ол орулгалар дараазында хемчээлге тодаргайлаттынган (миллиард рубль-биле):

	1967 чыл (Күүсеттинер деп бодап турары)	1968 чыл (План)
Арыг орулгадан шилчилгелер, бүдүрүлге фондузу дээш төлелгелер, тускай төлелгелер, арыг орулганың артыышкынындан тырттылгалар	39,6	43,8
Саарылга үндүрүү	40,9	42,2
Күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының социал хандырылгага киирилдези, колхозтардан орулга үндүрүү болгаш өске-даа орулгалар	25,0	26,7

Ажыл-агыйларның акша мөөңнээшкиннеринде болгаш бюджеттиң орулгаларында арыг орулгалар эң-не улуу-биле көвүдеп турар. Келир чылда арыг орулганың бүгү түңү 57,9 миллиард рубль болур, тодаргайлаарга бо чылга бодаарга 20 хуу өзер. Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалында арыг орулганың өзеринге бодунуң ажыл-чорудулгазында бүдүрүлге болгаш сан-хөө түңнелдерин экижидер талазы-биле бүдүрүлгелерниң сонуургалдыг болу бергени идигни бээр.

Арыг орулгалардан төлелгелерниң составында бүдүрүлге фондузу дээш төлээшкинни 4,6 миллиард рубль кылдыр көрген. Тускай доктааттынган төлелгелер 0,6 миллиард рубль. Келир чылын реформаны улам ыңай нептередириниң чергези-биле ол төлелгелер өзер апаар.

Бүдүрүлгениң болгаш бараан саарылгазының көвүдеп турары-биле чергелештир 1968 чылда саарылга үндүрүүнден кириишкинни 42,2 миллиард рубль кылдыр көрген, тодаргайлаарга бо чылга деңнээрге ол 3,2 хуу өзер-дир.

Ажыл төлевириниң фондузунуң өзерин планнаанынга болгаш үндүрүглер хемчээлиниң чиигээр деп турарынга дүүштүр чондан күрүнениң алыр үндүрүүн 10,3 миллиард рубль кылдыр тодаргайлаан. Чондан алыр үндүрүгнүң бюджетке нийти деңзизи 8,5 хуу болур.

1968 чылда бюджеттиң чарыгдалдарының улуг хөй нуруузун улус ажыл-агыйын болгаш социал-культура хемчеглерни акшаландырарынче углаар. Кол угланыышкыннар талазы-биле чарыгдалдарның дараазында хемчээлге тодараткан (миллиард рубль-биле):

	1967 чыл (Күүсеттинер деп бодап турары)	1968 чыл (План)
Улус ажыл-агыйынга	49,9	50,1
Социал-культура хемчеглерге	43,4	45,7
Камгалалга	14,5	16,7
Эргелелге	1,5	1,5

Улус ажыл-агыйын акшаландырарынче угландырып турар акша-хөреңгиниң бүгү түңү 6,3 хууга көвүдээр болгаш 96,2 миллиард рубль чедер, оон иштинден 50,1 миллиард рубльди бюджеттен үндүрер, а арткан түңнү бүдүрүлге черлериниң болгаш ажыл-агый организацияларының боттарының хөреңгилеринден үндүрер. Ажыл-агыйны хөгжүдеринге бүдүрүлге черлериниң чарыгдалдары 12 хууга, тодаргайлаарга ол сорулгага бюджеттен бээр түңге бодаарга улуг хемчээлдерге өзер.

1968 чылда улус өөредилгезин улам ыңай экижидери, чоннуң медицина хандырылгазының деңнелин бедидери, социал страхованиени болгаш социал хандырылганы калбартыры көрдүнүп турар. Бо хемчеглерге бюджеттен 45,7 миллиард, азы бо чылдыындан 2,3 миллиард рубльди хөйнү бээр.

Эртем шинчилелдерге хөй акша-хөреңгини үндүрер. Бюджеттен эртем ажылынга чарыгдалдар болгаш бүдүрүлге черлериниң боттарының курлавырлары 7,9 миллиард рубль, азы бо чылдыындан 10,8 хуу хөй болур. Бо акша-хөреңгини чөп ажыглаары эртем шинчилелдериниң ажыктыг болурун бедидерин болгаш эртемниң база техниканың эң чаа чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шиңгээдип ажыглаарын дүргедедирин хандырар.

Чазактар аразында чардынган дугуржулгалар-биле дүүштүр социалистиг чурттарның бүгү талалыг кады ажылдажылгазын калбартырынга, ол дугуржулгаларда айыттынган хүлээлгелерни күүседиринге, а ол ышкаш хөгжүп турар чурттарга оларның

(Уланчызы 3-кү арында).

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ УЛУСТАРЫНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИНГЕ 23 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

К. С. ШОЙГУ,
СЭКП Тыва обкомунуң секретары

Хүн келген тудум-на Совет эрге-чагырганың улуг байырлалы улам чоокшулап олурар. Маадырлыг бежен чылдарның дургузунда бүдүрген чаагай үүлениң түңнелин үндүрбүшаан, РСФСР-ниң составынга Тываның эки тура-биле бактаап кирген үезинден бээр эрткен 23 чыл дургузунда автономнуг аныяк республиканың чедип алган чедиишкиннерин оон ажылчы чоннары чоргаарал-биле демдеглеп турар.

Совет Эвилелиниң составынга 1944 чылдың октябрьда Тываның бактаап киргени Тываның Октябрь сөөлүндеги хөгжүлдезиниң чайлаш чок түңнели, тыва улустуң төөгүзүнүң чаа шынарлыг үе-чадазының эгези, амыдыралга кайгамчык улуг чедиишкини болгаш социал, экономика болгаш культура хөгжүлдезиниң күчүлүг идиги болган.

Тыва республика ССРЭ-ниң составынга бактаап кирериниң үезинде бодунуң хөгжүлдезинге өске областардан болгаш республикалардан дыка хожудап турган. Октябрь революциязының соонда дораан-на тургустунуп келген ол областарга болгаш республикаларга улус ажыл-агыйын социалистиг ёзу-биле чаартырын Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээриниң мурнунда-ла дооскан.

Ынчан экономикага, культурага болгаш ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чорууңга хожудаашкынны эң кыска хуусаада ажып эртери — нарын, берге сорулга аныяк Тыва областың партия, совет органнарының мурнунга тургустунган.

СЭКП-ниң удуртулгазы-биле, улуг орус болгаш Совет Эвилелиниң өске-даа бүгү улустарының акы-дуңма дузаламчызы-биле Тываның ажылчы чоннары ол сорулганы ийи-үш беш чылдарның дургузунда шиитпирлээш, үлетпүрге, көдээ ажыл-агыйга социалистиг чаартылгаларның, национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культураны чечектелдирериниң херээнге кайгамчыктыг түңнелдерни чедип алган.

1961 чылдың октябры Совет Тываның ажылчы чоннарынга өөрүшкүлүг болуушкун деп демдеглеттинген,— Тыва автономнуг область Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республика кылдыр тургустунган.

Тыва автономнуг областы Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республика кылдыр тургузарын национал айтырыгның талазы-биле партияның программазынга бүрүн дүүштүр тыва улусту национал күрүне талазы-биле бүгү талалыг хөгжүдерин, оон коммунистиг тургузуушкунга улам идепкейлиг киришкен турарын барымдаалап боттандырган.

Совет Тываның ажылчы чоннарының дугайында Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салыышкыны төөгүлүг ол чаагай үүлени бүдүргенинден катап-катап илерээн.

Тывага Совет эрге-чагырга тургустунга-ла 23-ле чыл эрткен, а оон ажыл-агыйының болгаш культуразының бүгү адырларынга болган өскерлиишкиннер кайгамчыктыг!

Үлетпүрнүң энергетика, даг-руда, тудуг материалдары, эът-сүт, чем бүдүрүлгелери ышкаш, шынавыла чаа адырлары тургустунган, транспорт, харылзаа, коммунал болгаш орук ажыл-агыйы дыка сайзыраан. Үлетпүр бүдүрүлгелери: чер байлаа болбаазырадыр «Тыва даг-дүгү» комбинат, үш электростанция, септелге-механика заводу, демир-бетон кылыглар, конструкциялар, тууйбу, өске-даа тудуг материалдары кылыр бүдүрүлге черлери, цехтер, эът комбинады, үш хлеб заводу, пиво заводу туттунган болгаш ажылдап турар. Кызылда Улуг-Хемни, Кызыл-Мажалык суурда Хемчик хемни кежилдир ийи демир-бетон көвүрүгнү, өске-даа чүүлдерни тудкан.

Тываның бүгү үлетпүрүнүң нийти продукциязы 1944 чылдаазындан 1966 чылда 31,5 катап өскен. Электроэнергия бүдүрери, хөмүр даш үлетпүрү болгаш тудуг материалдарының үлетпүрү эң шапкын хөгжүп келген.

Тываның аныяк үлетпүрүнүң күштери чечектелип турар, чаагай келир үелиг. 1970 чылда Хову-Аксының кобальт комбинады ажыглалга кирер, үлетпүрнүң чаа адыры — өңнүг металлургия тургустунар.

Республиканың бүгү булуңнарында үлетпүрнүң бүдүрүлге черлериниң, бүдүрүлге, культура-амыдырал болгаш чуртталга объектилериниң улуг тудуун чорудуп турар. Хөреңги салыышкыннарының нийти хемчээли чеди чыл дургузунда 171,5 миллион рубль болган, оон 39,5 миллионун чуртталга тудуунга чарыгдаан. Совет эрге-чагырганың 22 чылдарының дургузунда Тывага 715,6 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн туткан. Көдээ черлерге колхозтарның, колхозчуларның болгаш интеллигенцияның күжү-биле барык он тос муң чуртталга бажыңнарын туткан. Культура-амыдыралдың албан черлериниң хөй санныг бажыңнарын — башкы институдун, көдээ ажыл-агый техникумун, механизация училищелериниң бажыңнарының комплексизин, 107 школаларны, 126 клубтарны, 7 кинотеатрны, телевидение төвүн, 13 гостиницаларны, 464 магазиннерни, 159 столоваяларны болгаш өске-даа хөй оран-саваларны туткан. Ак-Довурак — Абаза арызының оруун тудары дооступ турар. Республиканың хоорайлары болгаш суурлары таныттынмас кылдыр сайзырап өскен, чаагайжыды туттунган.

Республиканың үлетпүр, тудуг болгаш транспорт ажылдакчылары Октябрьның алдарлыг юбилейин байырлаарының эки аргазы дээрге-ле, кичээнгейни шиитпирлеттинмээн айтырыгларже мөөңнээри болур деп В. И. Ленинниң айтыышкынын удуртулга болдурбушаан, 1967 чылда бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган.

Үлетпүр бүдүрүлгелери 9 айларның планын 105 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 1 млн. 240 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. Эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге, нийти продукцияның хемчээли 8,6 хуу өскен.

Совет эрге-чагырганың чылдарының дургузунда Тываның үлетпүр бүдүрүлгелеринде тыва националдан мергежилдиг инженерлер, техниктер, мастерлер, ажылчыннар өскен. Тыва оол Кыргыс Куда Совет Армияның хүрээлеңинден халашкан соонда «Кызыл хавак» шахтазынга ажылдай берген. Баштай Кыргыс шахтага анаа ажылчын болуп ажылдап турган. Ам ол нарын техниканы — электровозту башкарып турар. Республикада ындыг мергежилдиг ажылчыннар ам безин чүс-чүзү-биле санаттынып турар.

Тыва бодунуң үлетпүр бүдүрүлгезиниң кайгамчыктыг мурнакчыларының чедиишкиннеринге чоргаарланып турар. Бульдозерист Кунгуртук Хурлакович Шадыптың, ПМК-62-ниң тудуг бригадазының бригадири Доржат Оолович Сарыгларның, чолаачылар бригадазының бригадири Василий Алексеевич Ждановтуң, ужудукчу Анатолий Павлович Богдановтуң болгаш өске-даа хөй-хөй кижилерниң аттары күш-ажылга эрес-маадыр чоруктуң демдээ болу берген.

Республиканың партия, совет организациялары колхозчу тургузугнуң байлак дуржулгазынга, Коммунистиг партияның, Совет чазактың доктаамал дузаламчызынга даянмышаан, 1953 чылда арат ажыл-агыйларны коллективизастаарын чедиишкинниг шиитпирлээн.

Арат ажыл-агыйларны коллективизастаары-биле кады Тываның партия организациязы көшкүн араттарның суурҗун байдалче шилчидериниң кончуг чугула болгаш нарын сорулгазын шиитпирлээн. Көшкүн араттарның өглерден чаагайжыды туткан бажыңнарже көжүп кирери 1958—1959 чылдарда колдуунда доозулган.

20 чыл четпес үе эрткенде Тыва механизастаан чер болгаш мал ажылдыг республика кылдыр хуулган.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери чылдың нарын агаар-бойдус байдалдарында Октябрьның 50 чыл оюнга алдар кылдыр көдээ ажыл-агый продукталарын бүдүрер болгаш садар талазы-биле алган социалистиг хүлээлгелерин долдур күүседир дээш демисежип турар. Республиканың колхозтары болгаш совхозтары көдээ ажыл-агый продуктуларын садар талазы-биле бүгү планныг даалгаларны 1967 чылдың ноябрь 7-де күүседир ужурлуг.

Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарның көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүседип турар. Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар кылдыр Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозу, Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозу бүгү планныг даалгаларын күүсеткен. Бо үеде Тываның тараажылары дүжүт дээш демиселди чорудуп, дүжүт ажаап алыр болгаш күрүнеге тараа садар ажылдарны доозарынга чоокшулап турар.

Совет эрге-чагырганың чылдарының дургузунда Тываның үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле чедип алган чедиишкиннери СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының тиилелгезиниң чайыннанчак чижээ-дир.

Социализм национал культураның хөгжүлдезинге делгем орукту ажыдып берген. Тывада национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культураның моон мурнунда көзүлбээн чечектелиишкини чедип алдынган. 1930 чылга чедир тывалар боттарының бижик-билии чок чораанын билдингир болгай. Бижик билир кижилер 1,5—2-ле хуу турган.

Совет чазак ол-ла чылдарда Тыва Арат Республикага улуг дузаламчыны көргүскен. ССРЭ-ниң эртем экспедициязын Тываже чоруткан. Ук экспедиция түс черниң тыва диалектилерин шинчилеп көөрүнге үндезилээш тыва бижикти чогааткан. Эртемденнер А. Д. Покровский, П. П. Маслов, Х. М. Сейфулин, А. А. Пальмбах болгаш өскелер-даа ажылдап турган бирги эртем экспедициязының эртемденнеринге кызыгаар чок өөрүп четтиришкинни илергейлеп турар бис.

Тывага ёзулуг культура революциязы Совет эрге-чагырганың чылдарында боттанган.

1966—1967 өөредилге чылында өөредилгениң бүгү хевирлери-биле 56,4 муң кижини хаара тудкан. Ол болза бисте дөрт кижиниң бирээзи-ле өөренип турар дээни ол.

1944—1945 чылдарда школаларны болгаш оларда өөреникчилерни деңнеп көөр болза, 1966—1967 өөредилге чылында школаларның саны барык 2 катап, оларда өөреникчилерниң саны 6 ажыг катап көвүдээн. Республикада сес чылдыг ыяавыла өөредилгени боттандырган болгаш ортумак өөредилгени калбак хемчээлдерге чорудуп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында бисте тургустунган болгаш ажылдап турар дараазында өөредилге черлери бар: Кызылда күрүнениң педагогика институду, чамдык ортумак өөредилге черлери: көдээ ажыл-агый, политехниктиг техникумнар, уран чүүл, педагогика, медицина, механизация болгаш тудуг училищелери. Чүгле 1966—67 өөредилге чылында педагогика институдунга 1437 студентилер өөренген, а беш ортумак өөредилге черлеринге — 3,1 муң сургуулдар хаара туттунган.

Совет эрге-чагырганың чылдарында чаа совет интеллигенция, эртем ажылдакчылары өскен. Эртем-шинчилел институдунда, ол ышкаш педагогика институдунда 20 ажыг эртем кандидаттары ажылдап турар болгаш оларның хөй нуруузу тыва национал кадрлар. Чечен чогаал улуг хөгжүлдени алган, социалистиг реализмниң уран чүүлү тургустунган. Совет Тываның чечен чогаалы болгаш уран чүүлү чаа кижини — социалистиг чаартылгаларның киржикчизин кижизидеринге бүрүн бараан болуп турар. С. Сарыг-оолдуң, О. Саган-оолдуң, Ю. Кюнзегештиң, О. Сувакпитиң, Л. Чадамбаның болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдарында чаарттынган Тываның овур-хевирин онза чаражы, уран чечени-биле чуруп көргүскүлээн. В. Көк-оолдуң — «Хайыраан бот», С. Токаның — «Тоңгур-оол», «Боттанган күзел», О. Сагаан-оолдуң — «Чүткүл», «Оттуушкун» болгаш өске-даа тыва авторларның шиилери көстүгүлеп келген.

Клубтар, культура бажыңнары болгаш библиотекалар — масса-политиктиг ажылдың төптери болуп турар. Совет Эвилелиниң составынга кирип турда, Тывага 44 клуб, 45 библиотека, а киноустановкалар чүгле 9 турган. Ам республикада 94 көдээ клубтар, 20 культура бажыңнары болгаш 197 туруум кинолар, 15 кежүп чоруур кинолар бар. Чүгле 1965 чылда колхозтарга, аңгы-аңгы бригадаларга болгаш фермаларга 14 клубту туткан. Бүгү клубтарда болгаш культура бажыңнарында бот-тывынгыр уран чүүлдүң шии, нийти ырның, танцының, музыканың дээш өске-даа бөлгүмнери ажылдап турар.

Чурукчуларның, графиктерниң болгаш ыяштан, даштан чүве чазап кылыр улустуң уран шеверлериниң чогаадыкчы ажылы улам өскен. Бо чылын Омск хоорайга болуп эрткен «Социалистиг Сибирь» деп делгелгеге бистиң 26 чурукчуларывыс болгаш улусчу мастерлеривис киришкен.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң «Совет улустуң чаагай байдалын улам ыңай хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы болгаш бистиң республиканың бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезинге дузалаар хемчеглер талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чаа хүлээп алган доктаалы — бистиң партиявыстың Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың Тыва АССР-ниң ажылчы чоннарынга байырлал бүдүүзүнде бараалгаткан кайгамчык белээ, тыва улустуң оон ыңайгы чечектелиишкининиң дугайында оларның доктаамал сагыш салыышкынының херечизи болур. Ол хемчеглер республиканың экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринге бистерни чаа-чаа чедиишкиннерже хей-аът киирип турар.

Төрээн партиязының болгаш Совет чазааның ол сагыш салыышкынынга Тываның ажылчы чоннары боттарының карак-кызыл күш-ажылы-биле харыылаарлар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының үшкү сессиязы

Депутат В. Ф. ГАРБУЗОВТУҢ илеткелиниң уланчызы

(Эгези 2-ги арында).

хамаарышпас национал экономиканың быжыглаашкынга экономика болгаш техника талазы-биле деткимче көргүзеринге эргежок чугула акша-хөреңги бюджетте көрдүнген. Совет Эвилели болза күрүне бүрүзүнүң хамаарышпас чоруун, бүрүн эргезин болгаш девискээр талазы-биле дээп болбас чоруун хүндүлеп көрбүшаан, даштыкы күрүнелер-биле бот-бодунга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдүп турар.

Оон ыңай илеткелчи үлетпүрнү акшаландырарын чугаалаан. Бистиң үлетпүрүвүс улуг көдүрлүүшкүнде туруп турар, амгы үеде бүдүрүлге болгаш техника талазы-биле эң нарын сорулгаларны ол шиитпирлеп, чурттуң бүгү экономиказының хөгжүлдезиниң бедик темпилерин хандырып турар. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларын ёзугаар 1968 чылда үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрерин улам ыңай өстүрерин, үлетпүр бүдүрүлгезиниң структуразын сайзырангайжыдарын, оон ажыктыг болурун бедидерин төлевилеп турар.

Келир чылда үлетпүрнү акшаландырарынга 51.8 миллиард рубльди, оон иштинде бюджеттиң күсели-биле 23.9 млрд. рубльди бээр.

Улус ажыл-агыйында эртем-техниктиг депшилгени тодарадып турар энергетика, машина тудуушкуну, металлургия, химия үлетпүрү, электроника ышкаш аар индустрияның ындыг адырларынга эң хөй чарыгдалдар үнер. Бо кол чугула адырларны акшаландырарынга 22 млрд. хире рубльди үндүрер, ол дээрге үлетпүрге бүгү салыышкыннарның барык 42 хуузу болур.

Аар үлетпүрнү колдады хөгжүдери бистиң партияның чиңгине шугуму, бүгү улус ажыл-агыйын көдүрериниң үндезиннериниң үндезини болур. Бо адырга чедип алдынган чедиишкиннер болза чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге херек бүдүрүлгениң чепсектерин бүдүрерин калбартырын, оон-биле хереглел чүүлдерин бүдүрериниң өстүрериниң темпилерин дыка бедидерин хандырар. 1967 чылдыңынга улуг 1968 чылда үлетпүрнүң бүгү продукциязы 8.1 хуу өзер, хереглел чүүлдерин бүдүрүп үндүрер адырларының продукциязы 8,6 хуу көвүдээр ужурлуг.

Улус хереглелиниң төлевилеттинип турар барааннарын бүдүрерин калбартыры-биле 1968 чылда чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдеринге 8.1 млрд., азы бо чылдыңындан 12,4 хуу хөй рубльди бээр. Чонга херек барааннар бүдүрерин өстүрери болза, хереглел барааннарын бүдүрериниң шиңгээдип алырынга болгаш көдүрлүүринге бүдүрүлге черлериниң — аар үлетпүрүнүң ажылдакчыларын деткип, идиг бээр талазы-биле чорудар хемчеглерге база дузалаар.

Ажылчы чоннарның янзы-бүрү барааннарга болгаш өске-даа чүүлдерге хереглелин хандырарынга чурт үлетпүрү база чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелери чугула ужур-дузалыг. Келир чылын чурт үлетпүрүнүң болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң тудуунга база калбарыышкынынга 670 миллион, тодаргайлаарга бо чылдыңындан 26 хуу хөй рубльди бээр.

Партия биле чазак сөөлгү чылдарда бо адырларны улам ыңай хөгжүдер талазы-биле элээн хемчеглерни чоруткан. Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, министерстволар болгаш ажылчы чоннар депутаттарының Советтери болза, чурт үлетпүрүн хөгжүдер, чоннуң амыдырал хандырылгазын калбартыр болгаш шынарын экижидер дугайында улуг инициативаны база сагыш салыышкынын илередир, чиг эттиң, материалдарның чер-черде курлавырларын бүдүрүлгеге бүрүн ажыглаар ужурлуг.

Бүдүрүлге черлериниң ажыл-агыйсаң ажыл-чорудулгазынга орулгалыг болуру эң чугула ужур-дузалыг. 1968 чылда үлетпүр министерстволарының, ведомстволарның орулгазы 20 хууга өзер болгаш 36,9 млрд. рубль чедер.

Келир чылын үлетпүрнүң ажылының түңнелдеринге экономиктиг реформаны улам ыңай нептередири улам эки салдарны чедирер апаар. 1968 чылда үлетпүрге экономиктиг реформа колдуунда доостур.

Министерстволар болгаш төп албан черлери чыгдынган дуржулганы барымдаалааш, ажыл-агыйны ээлеп башкарарының чаа байдалдарынче шилчидеринге бүдүрүлгелерни болурчогууру-биле белеткеп, ажыл-агый болгаш саң-хөө ажыл-чорудулгазын эде тургузар талазы-биле бүгү хемчегниң дузаламчызын оларга көргүзер ужурлуг.

1968 чылда арыг орулганың күсели-биле тургустунар экономиктиг идиг бериишкинниң фондулары элээн көвүдээр. Ол фондуларның нийти түңү 3.5 миллиард рубль болур болгаш бо чылдыңындан 1,6 катап көвүдээн турар.

Үлетпүрнү улам ыңай хөгжүдериниң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээр төлээде бүдүрүлгени болгаш чылдалдарны өстүрериниң бүдүрүлге бүрүзүнде, адыр бүрүзүнде бар турар курлавырларын идепкейлии-биле дилеп тывар болгаш долуу-биле ажыглаары эргежок чугула дээрзин илеткелчи демдеглээн. Бистиң үлетпүрүвүстүң кол курлавыры болза кол бүдүрүлге фондуларының ажыктыын бедидери, эртемниң болгаш техниканың чаа чедиишкиннерин бүдүрүлгеге нептередири болур деп, ол демдеглээн. Улус ажыл-агыйын чаа техника болгаш дериилге-биле улам ыңай дериирин 1968 чылда улус ажыл-агый планында көрген, бүдүрүлге күчүлерин дүрген ажыглаар талазы-биле тодаргай даалгаларны доктаадкан. Келир чылын улус ажыл-агыйы 15 миллиард хире рубльдиң чаа дериилгезин алыр.

Ажыглалга чаа киирген бүдүрүлге күчүлерин эң дүрген шиңгээдип алыры ажыл-агый тургузуушкунунуң улуг айтырыы болуп турар. Бо талазы-биле улуг чедиишкиннерни чедип алган бүдүрүлгелер үлетпүрде эвээш эвес бар. Ынчаарга чаа бүдүрүлге күчүлерин болган чок-ла оожум шиңгээдип ап, ур үениң дургузунда төлевилээн нормаларынга чедирип шыдавайн турар.

Боттарының эргезинде бар турар материал болгаш саң-хөө курлавырларын хумагалалдыг болгаш камныг ажыглаар, хөмүр даштың, цементиниң, нефтиниң килограмм бүрүзүн, улустуң хөреңгилериниң рубль бүрүзүн ажыл-агыйжы ёзу-биле хөөр деп үлетпүрнүң ажылдакчыларын Коммунистиг партия болгаш Совет чазак кыйгырып турар дээрзин В. Ф. Гарбузов сагындырган.

1968 чылда бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агый организацияларының боттарының саарылга хөреңгилери 4,2 миллиард рубльге көвүдээр, оларның иштинден бюджеттиң күсели-биле 1,3 миллиард рубльди бээр деп турарын илеткелчи дыңнаткан.

Бүдүрүлгениң болгаш социалистиг чылдалдарның өзүлдезиниң улуг аргалары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн үргүлчү бедидеринде салдынган. Беш чылдың баштайгы ийи чылдарында үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү барык 13 хуу бедиир, ол болза планныг даалгадан ашкан дээни ол. Күрүнениң материал болгаш саң-хөө курлавырларын элээн көвүдедир арганы ол берип турар. 1968 чылда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 6 хуу бедидерин айтып турар. Чүгле ол факторнуң күсели-биле үлетпүр продукциязының немелде өзүлдезиниң 70 ажыг хуузун алыр ужурлуг.

Сөөлгү үеде министерстволар болгаш бүдүрүлгелер бистиң үлетпүрүвүстү хөгжүдериниң база бир улуг айтырыы — продукцияның шынарын бедидеринге улуг кичээнгейни көрүндүрүп турар апарган. Ажыл-агыйны ээлеп башкарарының чаа байдалдары кылыгларның шынарын, идегелдиин болгаш үр үеде эдилээрин бедидеринге бүдүрүлгелер коллективтериниң сонуургалын күштелдирип турар.

1968 чылдың бюджединге транспорттуң болгаш харылзааның бүгү хевирлерин улам ыңай хөгжүдеринге хөй хөреңгилерни киирерин көрүп турар. Нийтизи-биле бо адырларга 9.2 миллиард рубльди чарыгдаарын көрген. Ол чорук транспортту болгаш харылзааны чаа техника-биле деририр, оларның ажыглал аргаларын бедидер арганы бээр.

Көдээ ажыл-агыйны акшаландырар дугайын чугаалап тургаш, илеткелчиниң демдеглээни болза, СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң шиитпирлериниң чайгылыш чок боттаныышкыны бодунуң эки түңнелдерин берип турар. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң техниктиг чепсеглээшкини бедээн, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказы быжыккан, техниканы болгаш күш-ажыл курлавырларын ажыглаары экижээн, күш-ажылга материалдыг идиг бериишкини күштелген.

Көдээниң ажыл-ишчилери партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынынга харыы кылдыр боттарының планнарын күүседирин улам шудургузу-биле чедип ап, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидериниң курлавырларын мобилизастап турарлар.

1968 чылда улус ажыл-агый планынга дүүштүр көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге 16.4 миллиард рубльди, оон иштинден 9.0 миллиард рубльди бюджеттен киирер. Көдээ ажыл-агыйга салыышкыннар 1967 чылдыы-биле деңнээрге, 7,6 хуу өзер.

Көдээ ажыл-агыйга күрүнениң капитал салыышкыннарының нийти хемчээлин 6,4 миллиард рубльге көрүп турар, азы бо чылдыңындан 18 хуу ажыг болуп турар. Колхозтар боттарының хөреңгилериниң болгаш узун хуусаалыг чээлиниң күсели-биле 6 миллиард хире рубльди боттарының капитал салыышкыннарынга киирер.

СЭКП ТК-ның май (1966 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар 1968 чылда черни мелиорастаарының программазын боттандырарынга күрүнениң чарыгдалдары 1,7 миллиард рубль азы бо чылдыңындан 432 миллион рубль ажыг болур. Черни үндезини-биле экижидеринге акшаландырыышкын элээн көвүдээр. Ол хемчеглерни акшаландырарынга 600 миллион ажыг рубльди бюджетте көрген.

Совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдеринге хөй хөреңгилерни чарыгдаар. Ол сорулгага бюджеттен болгаш боттарының хөреңгилериниң күсели-биле 7,5 миллиард рубльди үндүрүп берип турар. Совхозтарның ажыл-чорудулгазының бүдүрүлге болгаш саң-хөө көргүзүглерин улуу-биле экижидерин көрүп турар. 1968 чылда совхозтарның болгаш күрүнениң өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң арыг орулгазы продукцияның бот-үнезин чиигедириниң айтып турар планын барымдаалааш алырга, 2,5 миллиард рубль болур.

Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрериңге совхозтарны долу бот-орулга-чарылгаже чоорту шилчидер дугайында СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары улуг экономиктиг ужур-дузалыг. Чурттуң бүгү-ле совхозтарынга долу бот-орулга-чарылганы нептередиринге чаа байдалдарда ажылдап турар совхозтарның ажылының дуржулгазын өөренирин болгаш калбартып нептередирин ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Саң-хөө министерствозунга, ССРЭ-ниң Күрбанкызынга, ССРЭ-ниң Төп Статистика Эргелелинге болгаш эвилелдешкен республикаларның министрлер чөвүлелдеринге чазак даашкан.

1968 чылда көдээ ажыл-агыйга тракторларны, комбайннарны, көдээ ажыл-агый машиналарын, артык кезектерни, минералдыг чемишкидилгелерни болгаш бүдүрүлгеге ажыглаар өске-даа барааннарны бээри дыка улгадыр.

Сөөлгү чылдарда колхозтарның кол болгаш саарылга фондуларынга Күрбанкының чээли салыышкыны улгаткан. 1968 чылда колхозтар 1.750 млн. рубль түңнүг узун хуусаалыг чээлини алырлар, азы ол бо чылдыңындан 9,4 хуу хөй.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларынга дүүштүр бистиң чурттувуста капитал тудуушкунунуң кончуг улуг программазы боттанып турар деп В. Ф. Гарбузов демдеглээн. Ол улус ажыл-агыйының адырларының бүдүрүлге күчүлерин үргүлчү өстүрер, ам ажылдап турар бүдүрүлгелерни техника талазы-биле катап чепсеглээр, чуртталга фондузун улгадыр арганы бээр. Сөөлгү үеде партия болгаш чазак капитал тудугну планнаарын болгаш организастаарын экижидериниң талазы-биле чамдык чугула хемчеглерни ап чоруткан.

Улус ажыл-агыйының планынга үндезилээш, капитал салыышкынының акшаландырыышкынынга, тудугнуң саарылга акша-хөреңгизи-биле кады, 1968 чылда 43,6 млрд. рубльди үндүрүп бээр, оон иштинде бюджеттен — 23,1 млрд. рубльди бээр. Оон ыңай, ССРЭ-ниң Тудуг банкызының болгаш ССРЭ-ниң Күрбанкызының чээлилериниң күсели-биле хөй акша-хөреңги бердинген турар. Төпчүткен капитал салыышкынын акшаландырыышкынының төлевилеттинип турар хемчээли 40,8 млрд. рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киирер арганы бээр.

Бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирерин дүргедедир болгаш капитал салыышкыннарының дээштиг үре-түңнелдиг болур чоруун бедидер сорулга-биле ажыглалга киирер деп турар объектилерже капитал салыышкыннарын мөөңнээрин хандырарын болгаш чедир туттунмаан тудугларның санын дүрген эвээжедирин ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш эргелелдеринге, эвилелдешкен республикаларның министрлер чөвүлелдеринге чазак даашкан.

Чуртталга тудуу улуг масштаб-биле үргүлчүлээр. Бүгү-ле акшаландырыышкыннарның күсели-биле нийти хемчээли 95 миллион дөрбелчин метр хире чуртталга бажыңнарын келир чылын тудары көрдүнүп турар. Күрүне чээлилериниң дузазы-биле чуртталга-тудуг кооперациязының тудуп тургузары чуртталга бажыңнарының тудуушкуну дыка калбарар. Келир чылын кооператив тудуунга бо чылгызынга деңнээрге оон барык-ла 25 хуудан хөй чээлини үндүрүп бээри көрдүнүп турар. Күрүне планы ёзугаар чуртталга тудуунга 1968 чылда 5,9 млрд. рубльди үндүрүп бээр.

1968 чылдың улус ажыл-агыйының планында болгаш бюджединде тудуг организацияларының орулгазын 2,2 млрд. рубль түңге тодаргайлаан. Ол даалганы күүседир төлээде, тудуг организациялары ажыл-агыйларының иштики курлавырларын долу ажыглаар, материалдарның болгаш акша-хөреңгиниң чарыгдаашкынынга экономияның корум-чурумун шыңгыы сагыыр ужурлуглар.

Тудугга 1 млрд. рубль түңнүг иштики курлавырларны мөөңнээрин 1968 чылдың бюджединде көрүп турар.

Мону кол нуруузунда бүдүрүлгелерде ажыглаттынып кирбээн артык дериг-херекселдерниң күсели-биле боттандырар апаар.

Бүдүрүлгелерде болгаш тудугларда ажыглалга кирбээн болгаш анаа-ла артык болуп чыдып турар дериг-херекселдерниң курлавыры чылдан чылче улам көвүдеп турары канчап-даа эптежип болбас байдал болур деп ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели санап турар деп илеткелчи демдеглээн. Ол күрүнеге улуг каражаны чедирип турар. Бүдүрүлгелерде ажыглаттынып кирбээн дериг-херекселдерни дүрген ажыглалга киирер болгаш шуут артык болуп турарын сайгарарының эргежок чугула хемчеглерин алырын министерстволарга, эргелелдерге болгаш эвилелдешкен республикаларның министрлер чөвүлелдеринге чазак даашкан.

Бо адырга планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкининиң чаа системазынче шилчилге тудуушкунунуң үнезин чиигедиринге дыка улуг ужур-дузалыг болур деп, В. Ф. Гарбузов уламчылаан. Оон-биле холбаштыр сметада көрдүнген өртектерни таарыштырары, тудуг бүдүрүлгезиниң бот-орулга-чарылгалыг болурунуң эргежок чугула деңнелин хандырары кончуг чугула. 1969 чылдың январь 1-ден эгелеп тудугга өртектиң чаа нормаларже болгаш өртектерже шилчиир дугайында шиитпирни чазак хүлээп алган.

Чоннуң чаагай чоруунуң чайгылыш чок өзүлдезиниң дугайында, оон амыдыралчы эрге-ажыктарының дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салыышкыны садыгның болгаш нийтиниң чемненилгезиниң хөгжүлдезинге тодаргай илерэп турар деп, министр уламчылаан. Чыл бүрүде-ле чемненилгениң кол продуктуларынга чоннуң хереглели улам долузу-биле хандыртынып, аъш-чем эвес барааннарның курлавырлары улгадып, оларның ассортиментизи янзы-бүрү болуп, шынары экижип турар. Бо чылын партия болгаш чазак садыгны болгаш нийтиниң чемненилгезин улам ыңай хөгжүдериниң база экижидериниң талазы-биле элээн каш чугула шиитпирлерни хүлээп алган.

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли чижек-биле 9 миллиард ажыг рубльге улгадыр болгаш 1968 чылда 131 миллиард рубльге чедер. Пөстерниң, даараныга кылыгларының, идик аймааның болгаш өске-даа барааннарның ассортиментизин калбартыры болгаш чаартыры көрдүнген.

Күрүне садыын акшаландырарынга бюджеттен болгаш садыг организацияларының хууда хөреңгилериниң 1,4 миллиард рубльди, бо чылын турганындан барык 27 хуу хөйнү түскайлаан.

Чоннуң акша орулгаларының дүрген өзүлдезиниң, оон төлевир кылыр аргазының бедээниниң байдалдарында садыг организацияларынга негелде бедип турар. Ынчанмыже, оларның ажылында эвээш эвес четпестер бар. Бар турар четпестерни узуткаар болгаш чонну хандырарының культуразын экижидер төлээде, садыг организациялары бүгү күжениишкиннерин салыр ужурлуг.

Совет күрүне чоннуң социал-культурлуг хандырылгазынга канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг материалдыг болгаш саң-хөө хөреңгилерни чыл бүрүде берип турар деп, илеткелчи уламчылаан. Ол сорулгага бюджеттен үскен хөреңги 1968 чылда 45.7 миллиард рубль болур болгаш 5.3 хуу улгадыр. Оон-биле кады ажылчы чоннарның социал-культурлуг хандырылгазынга бистиң бүдүрүлгелеривистиң чарыгдалдары оларның тургузуп турары фондуларының күсели-биле улгадыр.

Социал-культура хемчеглеринге бюджеттиң чарыгдалдары чамдык хевирлер талазы-биле мындыг болур:
(миллиард рубль-биле)

	1967 чыл (тураа чогуур күүселде)	1968 чыл (план)
Улус чырыдыышкыны, эртем, культура	19,9	21,0
Кадык камгалалы болгаш күш-культура	7,4	7,6
Күрүнениң социал страхованиези болгаш социал хандырылгазы	16,1	17,1

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга түскай эртемниглерни белеткээриниң шынарын экижидери нийтилел бүдүрүлгезиниң чогумчалыын бедидеринге улуг ужур-дузалыг. Кадрлар белеткээринге бюджеттен 3,9 миллиард рубльди үндүрүп берген.

Бичии болгаш элээди уругларның нийти өөредилгезинге, кижизидилгезинге күрүнениң чарыгдалдары 1968 чылда 400 миллион рубль көвүдээр болгаш 9,5 миллиард рубль чедер. Хүндүскү школаларга 1967 чылдаазындан 1,4 миллион хөй ийикпе 45.6 миллион сургуулдар өөренир. Узадыр хүннүг школалар болгаш бөлүктер улам хөгжүүр, оларга барык 4 миллион уругларны өөредир, кижизидер.

Ам уругларның школа назыны четпээнериниң албан черлеринге уруглар кижизидери көстүп көрбээни-биле калбарган, ада-иелериниң ажылдаар болгаш амыдырал-чуртталга байдалын ол дыка экижидип турар. Уруглар садтарынга болгаш яслилеринге турар уругларның саны беш чылдың ийи чылының дургузунда бир миллион ажыг көвүдээр. 1968 чылда оларга 9 миллион 455 муң ийикпе 1967 чылдаазындан 750 муң хөй уругларны кижизидер.

1968 чылда кадык камгалалынга 7,6 миллиард түңнүг рубльди үндүрүп бээр кылдыр көрдүнгени эмнелге-профилактиканың албан черлериниң четкизин калбартып, чоннуң медицина хандырылгазын экижидип болур арганы бээр.

СЭКП ТК-ның сентябрь (1967 чылдагы) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар ажылчы чоннарның калбак массаларының пенсия хандырылгазын дыка экижидер. Ада-чурттуң дайынының инвалидтеринге тыпсыр пенсия хемчээлдери улгадыр. Кыраазының аайы-биле дайын инвалидтеринге, пос-таавы үлетпүрүнүң чамдык профессияларының херээжен ажылдакчыларынга, Кыдыкы Соңгу чүк девискээрлериниң ажылчын, албан-хаакчыларынга пенсия тыпсырда барымдаалаар назы беш хар кызырылган. Кыраазының аайы-биле колхозчуларга пенсия тыпсырда барымдаалаар назы беш хар кызырлыр, инвалид-колхозчуларга тыпсыр пенсия-

(Төнчүзү 4-кү арында).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының

үшкү сессиязы

Депутат В. Ф. ГАРБУЗОВТУҢ илеткелиниң төнчүзү

(Эгези 3-кү арында).

ларның бетики хемчээлдери улгадыр. Чажындан тура инвалид болганнарга тыпсыр пособие доктаадтынган.

1968 чылда шупту 38 миллион кижи, оон иштинде 11 миллион хире колхозчулар пенсия алыр.

Күрүнениң социал страхование бюджеди 1967 чылдаалындан 8,1 хуу улгадыр болгаш 13,6 миллиард рубль чедер.

ССРЭ-ниң Сан министри бодунуң илеткелинге камгалалга болгаш эргелелге үндүрер чарыгдалдарны тодаргайлап чугаалаан. Совет Эвилелин аңгы-аңгы ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаарынче ленинчи угланыышкынны чайгылыш чок барымдаалап турар. Бистиң күрүневис тайбынны болгаш делегейниң айыыл чок чоруун ылап камгалавышаан, бодунуң камгаланыр аргалыын моон соңгаар-даа эң бедик деңнелдиг тургузар.

Социалистиг күрүне бүгү делегейде тайбынны ыяк камгалап турар. Ынчанмыже империализм турган шаанда, эжелекчи дайыннар болур айыыл база бар.

Совет кижилер америк империализминиң кемниг агрессиязынга удур вьетнам улустуң демиселин шиитпирлиг деткип турар. Олар Израильдиң талазындан дайынзырак үүлгедиглерге удур, ооң империалистиг болчукчуларынга удур араб чурттарның улустарының чөптүг демиселин деткип турар.

Делегей байдалы дүшкүүрлүг болганының уламындан бистиң чуртувустуң камгаланыр аргалыын күштелдирери негеттинип турар. 1968 чылда камгалалга үндүрүп бээр акшаландырылышкыннар 16,7 миллиард рубль түңнүг кылдыр көрдүнген, ол түң бюджеттиң бүгү чарыгдалдарының 13,5 хуузу болган.

Күрүне эргелелиниң органнарын хандырарының чарыгдалдары 1968 чылдың бюджединде 1,5 миллиард рубль түңнүг кылдыр көрдүнген. Бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлге черлериниң болгаш ажыл-агый организацияларының эргелел аппарадын хандырарының чарыгдалдарын оларның боттарының хереңгилериниң күсели-биле боттандырар деп ССРЭ-ниң Сан министри чугаалаан.

1968 чылда планга болгаш бюджетке эргелелдиң — бүдүрүлге черлериниң, ажыл-агый организацияларының база бюджет албан черлериниң бүгү аппарадын тежээринге чарыгдалдарны 1,3 млрд. рубль түңге немей кызырарының аргазын өөренип көрген. Ол акша-хереңгини улус ажыл-агыйының херегленинче, чоннуң чаагай чоруун бедидеринче угландырар.

1968 чылда улус ажыл-агыйының планы-биле дүүштүр бүгү эвилелдешкен республикаларның экономиказын болгаш культуразын улам ыңай хөгжүдерин көрүп турар. Келир чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң төлевилелинге эвилелдешкен республикаларның күрүне бюджеттерин 55,1 млрд. азы бо чылдыындан 2,3 млрд. рубль хөй кылдыр төлевилээн.

Тус-тус эвилелдешкен республикаларның 1968 чылда бюджеттериниң төлевилелдерин дараазында түңнерге тодараткан:

	(Миллион рубль-биле)
РСФСР	28.675
Украин ССР	10.274
Белорус ССР	2.207
Узбек ССР	2.340
Казах ССР	4.234
Грузин ССР	1.016
Азербайджан ССР	1.102
Литва ССР	1.020
Молдав ССР	625
Латви ССР	690
Кыргыс ССР	640
Таджик ССР	580
Армян ССР	683
Туркмен ССР	544
Эстон ССР	473

Эвилелдешкен республикаларның бюджеттериниң орулгаларының кол кезии социалистиг бүдүрүлгелерден болгаш ажыл-агый организацияларындан орулгадан, саналга, бүдүрүлгениң кол фондулары болгаш саарылга хереңгизи дээш төлевир, саарылга үндүрүү болгаш өске-даа төлевирлер хевирлиг орулгалардан тургустунар.

Эвилелдешкен республикаларның улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге 44,7 миллиард рубльди, оон иштинде бюджеттиң күсели-биле 22,5 миллиард рубльди бээр.

Социал-культура хемчеглеринге эвилелдешкен республикаларның бюджеттеринде 30,5 миллиард рубльди тодараткан, азы бо чылын туруп турарындан 1,2 миллиард рубль хөй болган. Ол болза чырыдыышкынның, культураның болгаш кадык камгалалының албан черлериниң четкизин улам калбартырынга, чоннуң оларның хандырар деңнелин бедидеринге дузалаар.

Улус ажыл-агый планында көрдүнген хемчеглерни бүрүнү-биле боттандырар төлээде, эвилелдешкен республикаларның хууда орулгаларынга болгаш бүгү-эвилел орулгаларындан санаашкыннарга немелде кылдыр эвилел бюджединден: Узбек ССР-ге — 186 миллион рубльди, Казах ССР-ге — 920 миллион рубльди, Таджик ССР-ге—29 миллион рубльди болгаш Туркмен ССР-ге — 58 миллион рубльди үндүрүп бээр.

1968 чылда бюджет төлевилели-биле кады 1966 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту ССРЭ-ниң Дээди Совединге бадыладыры-биле чазак кирип турар деп, В. Ф. Гарбузов сессияга илеткээн. Ол бюджетти орулгалар талазы-биле 106,3 миллиард рубльге азы 100 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 105,6 миллиард рубльге азы 99,6 хуу күүсеткен. Орулгаларның чарыгдалдарны ашканы 720 миллион рубль болган. Орулгаларның болгаш чарыгдалдарның тус-тус хевирлериниң талазы-биле тодаргай медээлер депутаттарга үлеп берген отчётта бар.

ССРЭ-ниң сан министри түңнелинде мынча дээн:

Бистиң улус бодунуң маадырлыг чедиишкиннери-биле коммунизмниң идеяларынга кызыгаар чокка бердингенин көргүскен. Алдарлыг ленинчи партияга удуртурган, долу күштүг болгаш энергиялыг совет кижилер социалистиг экономиканың болгаш культураның хөгжүлдезинге, бодунуң Төрээн чуртунуң күчүзүн быжыглаарынга чаа-чаа кайгамчыктыг тиилелгелерни чедип ап турар. Юбилейлиг чылда чедип алдынган канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннер быжыглаттынган болгаш элбээн турар дээрзинге чигзиниг турбас. Улус ажыл-агый планының болгаш беш чылдың үшкү, шиитпирлиг чылының бюджединиң чедиишкинниг күүселдези бистиң чуртувуска коммунистиг ниитилелдиң тургузуушкунунга төлептиг салыышкын болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНДА

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. (Телефон-биле). Ак-Довурак хоорайның клувунга СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң ээлчеглиг пленуму октябрь 7-де болуп эрткен. Пленумга СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң ажылының түңнелдерин болгаш районда Улуг Октябрьга тураскааткан социалистиг чарыштың байдалын чугаалажып көрген. Ол дугайында илеткелди СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары эш Т. Стал-оол кылган.

Санал берген эштер М. Чүлдүм («Шекпээр» совхозтуң директору), А. Шаалы («Большевик» колхозтуң даргазы), Кужугет Таңчыт («Барлык» совхозта хөйжу бригаданың бригадири), О. Мөңге-Байыр (Ак-Довурак хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы) болгаш өскелер-даа СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпири-биле таныжылганың районда эки чорупп турарын демдеглевишаан, юбилейлиг чылда бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш районнуң ажыл-ишчилериниң идепкейин илереткеннер.

Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 145 тонна сүттү, 200 тонна эътти, 6000 тонна тарааны күрүнеге садар деп бедик хүлээлге алдынган.

* * *

ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районнуң партия активиниң хуралы болуп эрткен. СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң түңнелдериниң болгаш районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП Тыва обкомунуң килдис эргелекчизи эш Г. В. Иванов кылган.

Партия активиниң хуралынга санал берген эштер СЭКП Төп Комитединиң чоокта болган Пленумунуң шиитпирлерин бир эп-сеткил-биле деткээн болгаш ону амыдыралга боттандырарынче угланган тодаргай саналдарын чугаалаан. Ылангыя ажылчы чоннарның, ырак-узак черлерде малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле чугула айтырыглар көдүртүнген.

АЖААЛДА ДООЗУЛГАН

Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл» совхозу бо чылын 4200 ажыг гектар тараа культураларын тараан. Бо чылдың дүжүдү дээш чымыштыг демиселди совхозтуң тараажылары болгаш механизаторлары доосkаш, гектардан ортумаа-биле 10 центнер тарааны алган. Совхоз бо чылын күрүнеге 250 тонна тараа дужаар планныг турган, ам үеде 1000 тоннаны саткан болгаш тараа дужаарын ам-даа үргүлчүлеп турар.

Тараа ажаап алыышкынынга совхозтуң комбайнерлери чуткулдуг ажылдаан. Оларның иштинден эштер: Моңгуш Самбуу, Моңгуш Кожаалык, Кужугет Делгер-оол, Моңгуш Сүүр-оол, Ондар Кошкар-оол оларның кызымак ажылдааның демдеглээри чугула.

Совхозтуң ажыл-ишчилери Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының Бүгү-эвилел хүнүн байырлалдыы-биле демдеглеп эрттиргеш, үрезин арыглаашкынынче, күскү чер андарылгазынче, саваң сараатташкынынче кирипкен.

Даштыкыда

Октябрьның юбилейинге

БЕРЛИН. (СЭТА). Герман Демократтыг Республиканың амыдыралы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга белеткелдиң лозуңунуң, ССРЭ биле ГДР-ниң аразында бузулбас найыралды быжыглаарының лозуңунуң адаа-биле хайныгып турар.

Юбилейлиг чылда ГДР-ниң 270 муң ажыг хамаатылары герман-совет найырал ниитилелинге кирген.

Республиканың янзы-бүрү хоорайларынга чоннуң болгаш аныяктарның ам ГДР-де чорупп турар бөлүк совет комсомолчулар болгаш туристер-биле, Германияда турар бөлүк шериглерниң шериг албанныглары-биле чүректиң ханызындан ужуражыышкыннары болгулаан.

10 муң ажыг оолдар, кыстар — Хостуг немец аныяктарның Эвилелиниң кежигүннери болгаш Эрнст Тельман аттыг организацияның пионерлери чыскаалып алгаш, Карл Маркс — Штадт кудумчулары-биле хоорайның төп шөлүнче эртип, ажылчын аңгының херээнге шынчызын көргүскен.

Революцияның факелин автомашина-биле шөлге чедирип келген. Ук факель Ленинградта Марс шөлден Ростокка чедир улуг орукту эрткен. Ростоктан факелди хоорайга чедирип келген.

Революцияның факелин чедирип келгенниң ёзулалы совет-герман найыралдың массалыг митингизи-биле доозулган. Улуг Октябрьның 50 чылының бүдүүзүнде ук факелди ГДР-ниң найысылалы — Берлинге чедирер деп турар.

Министрниң медеглели

МЕХИКО. (СЭТА). Колумбия социалистиг чурттар-биле садыг харылзааларын хөгжүдеринге сонуургалдыг. Бистиң продуктуларывысты ол чурттарның рынокунга хереглеп турар. Социализм чурттары-биле дипломаттыг харылзааларны быжыглаарының угланыышкыны-биле бар чоруур бис. Ол дугайын Колумбияның даштыкы херектер министри Херман Сеа Эрнандес СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн.

Октябрь революциязының 50 чылының бүдүүзүнде совет улуска аас-кежиникти болгаш улуг чедиишкиннерни күзеп тур мен деп, Херман Сеа Эрнандес демдеглээн.

Колумбияның даштыкы херектер министри Мексикада албанның аян-чоруун кылып чорупп турар.

ДУЖУР АТТЫРГАН

ХАНОЙ. Вьетнамның Демократтыг Республиказының девискээрин бомбалап тургаш, база бир америк самолёт агаар тулчуушкунунга дужур аттырган. Оон өске хөй америк самолёттар үрелген. (СЭТА).

Каттышкан Нациялар Организациязында

Нью-Йорктан СЭТА-ның тускай корреспондентизи Е. Егоровтуң дамчытканында мынча дээн:

Каттышкан Нациялар Организациязының хөгжүлде программазынга 1968 чылда эки-тура-биле киирер дадывырны чарлаар талазы-биле КНО-га конференция болган.

Ындыг конференцияны чылдың-на эрттирер. Аңаа аңгы-аңгы чурттарның төлээлери техниктиг дузаламчының программазын калбартырынга болгаш тускай фондуга боттарының чурттарының киирер дадывырының хемчээн чарлаар. Ам 150 чурттарда болгаш девискээрлерде техниктиг дузаламчы программазын ол хереңги-биле акшаландырар. Конференцияның ажылынга КНО кежигүнү чурттар-биле катай КНО кежигүнү эвес, чалаттырган чамдык чурттар база киржип турар.

Совет Эвилели Азияның, Африканың болгаш Латин Американың хөгжүп эгелеп турар чурттары-биле ниити талалыг дугуржулгаларын ёзугаар оларның национал экономиказын тургузарының, быжыглаарының хереэнге, хамыктың мурнунда үлетпүр бүдүрүлгезиниң талазы-биле чаагай сеткилдиг улуг дузаламчыны бербишаан, Каттышкан Нациялар Организациязының техниктиг дузаламчы программазын база болур-чогуур-биле үнелеп турар деп, конференцияга Совет Эвилелиниң төлээзи Н. Т. Федоренко медеглээн.

ССРЭ калбарткан программага моон мурнунда чылдардаазы-биле база бир дөмей негелделиг кылдыр 1968 чылда 1 миллион 800 муң болгаш тускай фондуга —900 муң рубльди киирер. Оон аңгыда, үлетпүр хөгжүлдезиниң талазы-биле КНО организациязынга 1968 чылда 500000 рубльди база киирер деп Н. Т. Федоренко Совет чазактың даасканы ёзугаар дыңнаткан.

Ооң-биле чергелештир КНО-нуң техниктиг дузаламчызының хереңгилерин, олар-биле катай Совет Эвилелиниң киирип турар дадывырын база хөгжүп эгелеп турар чурттарның эрге-ажыктарынга таарыштыр ажыглаарының чогумчалыг болуруун улам бедидериниң эргежок болуп турарынче конференцияның кичээнгейин совет төлээ угландырган.

Украин ССР-ниң төлээзи С. Т. Шевченко калбарткан техниктиг дузаламчы программазынга Украин ССР-ниң 1968 чылда киирер дадывыры 225 муң, а тускай фондуга киирер дадывыры — 112,5 муң рубль болур деп дыңнаткан.

Хөгжүп эгелеп турар чурттарга КНО-ну дамчыштыр техниктиг дузаламчы бээринге Европаның бедик сайзыраңгай чурттарының бирээзи — Герман Демократтыг Республиканы барыын талакы күрүнелерниң шын эвес политиказының уламындан киириштирбейн турар деп, Украин төлээ сагындырып чугаалаан.

ГДР-ге хамаарыштыр дора көөр чоруктуң политиказы бар деп чүвеже кичээнгейни Белорус ССР-ниң төлээзи Г. Г. Кучеренко база угландырып чугаалаан. Калбарткан программага БССР-ниң киирер дадывыры 90 муң рубль болгаш тускай фондуга киирер дадывыры — 45 муң рубль болур деп БССР-ниң төлээзи чарлаан.

Боттарының киирер дадывырларын Болгарияның, Моолдуң, Польшаның, Румынияның, Чехословакияның, Югославияның, оон-даа өске шупту 102 чурттуң төлээлери база чарлаан. Дадывырларның ниити түңү 182 миллион доллар, ооң иштинде тускай фондуга кииргени 120 миллион болгаш калбарткан программага кииргени 62 миллион доллар болган.

Араб чурттарга израиль агрессияның улуг когаралдарны таварыштырганының уламындан олар боттарының техниктиг дузаламчы фондузунга киирер дадывырын улгаттырып шыдавас деп, хөй араб чурттарның төлээлери демдеглеп чугаалаан.

НАЙЫРАЛ АЙЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияда болгар-совет найыралдың айының хүннеринде Октябрьның 50 чылынга тураскаал болдурган массалыг хуралдар эртип турар. Софияда бүдүрүлгелерге, өөредилге черлеринге, албан черлеринге байырлыг хурал болган. Болгар-совет найыралдың бажыңынга кежээни эрттирген. Аңаа Октябрь революциязының киржикчизи Христо Янакиев бодунуң сактыышкыннарын чугаалаан.

Хөй-ниитиниң негелдези шыдап үнген

БАРЫЫН БЕРЛИН. Германияның социалистиг чаңгыс аай партиязының органы, Барыын Берлинде үнүп турар «Ди Вархайт» солун бодунуң эргелери дээш демиселге чедиишкинниг болган. Суд үш чыл дургузунда тодаргайлап келген соонда ол солунну чагыкчыларга почта дамчыштыр чедирип бээрин ында почта эргелелинге дааскан шиитпирни ам-на үндүрген. Барыын Берлинниң конституциязында демократтыг принциптерни чарлап каан турбуже, ол хоорайның эрге-чагырга черлери «Ди Вархайтыны» дора көрүп, ол солунну чагыкчыларга почта дамчыштыр чедирип бээрин мынчага дээр хорупп келген.

Парижке байырлыг хурал

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Коммунистиг партиязының политиктиг чырыдыышкын четкизинде өөредилге чылының эгелээни-биле холбаштырган байырлыг хурал «Нувель университединиң» бажыңынга болган. ФКП-ниң Политбюрозунуң кежигүну Поль Лоран хуралды даргалап эрттирген.

Боготага чөвүлел хурал

БОГОТА. (СЭТА). Колумбияның либерал-революстуг шимчээшкин партиязының удуртукчуларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Бүгү чурттан келген 300 ажыг делегаттар ооң ажылынга киришкен. Чөвүлел хурал партияның структуразын өскертир болгаш Колумбияның Коммунистиг партиязы-биле ажык эвилел дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Чөвүлел хурал Колумбияның либерал-революстуг шимчээшкин партиязының түр национал удуртулгазын соңгаан.

Америк журналист буруу шапкан

ГАВАНА. Америк улус Вьетнамда дайынны соксадырын күзеп турар. Вьетнам айтырыын дайын күжү-биле шиитпирлеп болбас. «Нью-Йорк таймс» солуннуң тайылбырлакчызы турган Герберт Мэтьюс Кубага келгеш мынча деп медеглээн. Президент Джонсоннуң Вьетнамда чорудуп турар политиказынга удур, ылаңгыя ынаар америк солдаттарны чорудуп, ВДР-ни бомбалап турар үүлгедиглерге удур кезээде туржуп келген мен—деп Мэтьюс «Гранма» солунунга интервьюзунга чугаалаан.

Мэтьюс Вьетнамда дайынның АКШ-тың күрүне бюджединге аар когарал таварыштырып турар деп айыткан.

Президент Джонсоннуң чугаазы

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Президент клубтарының» (Демократтыг партияның соңгулда мурнунуң кампаниязының фондузунга акша хереңги чыып турар организацияның) кежигүннеринге Демократтыг партияның национал комитединиң тургускан дүштеки шайлалгазынга чүве чугаалап тургаш, президент Джонсоннуң медеглээни болза, Каттышкан Штаттар Мурнуу-Чөөн Азияда бодунуң политиказының амгы угланыышкынын үргүлчүлээринге быжыг бодалдыг. Бодунуң холга алган угланыышкыны, берге-даа болза, «түр үениң алдарын чедип алыр дээш», Вьетнамда дайын болгаш тайбының айтырыынга-даа, чурттуң иштики экономиктиг политиказынга-даа ол угланыышкынны өскертпес бодалдыг мен деп, Джонсон чугаалаан.

Дипломаттыг харылзааны үскен

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Индонезия Кыдат-биле бүгү дипломаттыг харылзааларны бодунуң түр үеде үскенин чарлаан дээрзин ЮПИ агентилелдиң корреспондентизи Джакартадан дыңнадып турар.

Президентиниң хүлээлгезин күүседип турар генерал Сухартонуң чыылдырганы кабинеттиң онаа хуралының соонда ол дугайында дыңнадыгны Индонезияның Даштыкы херектер министерствозу парлап үндүрген.

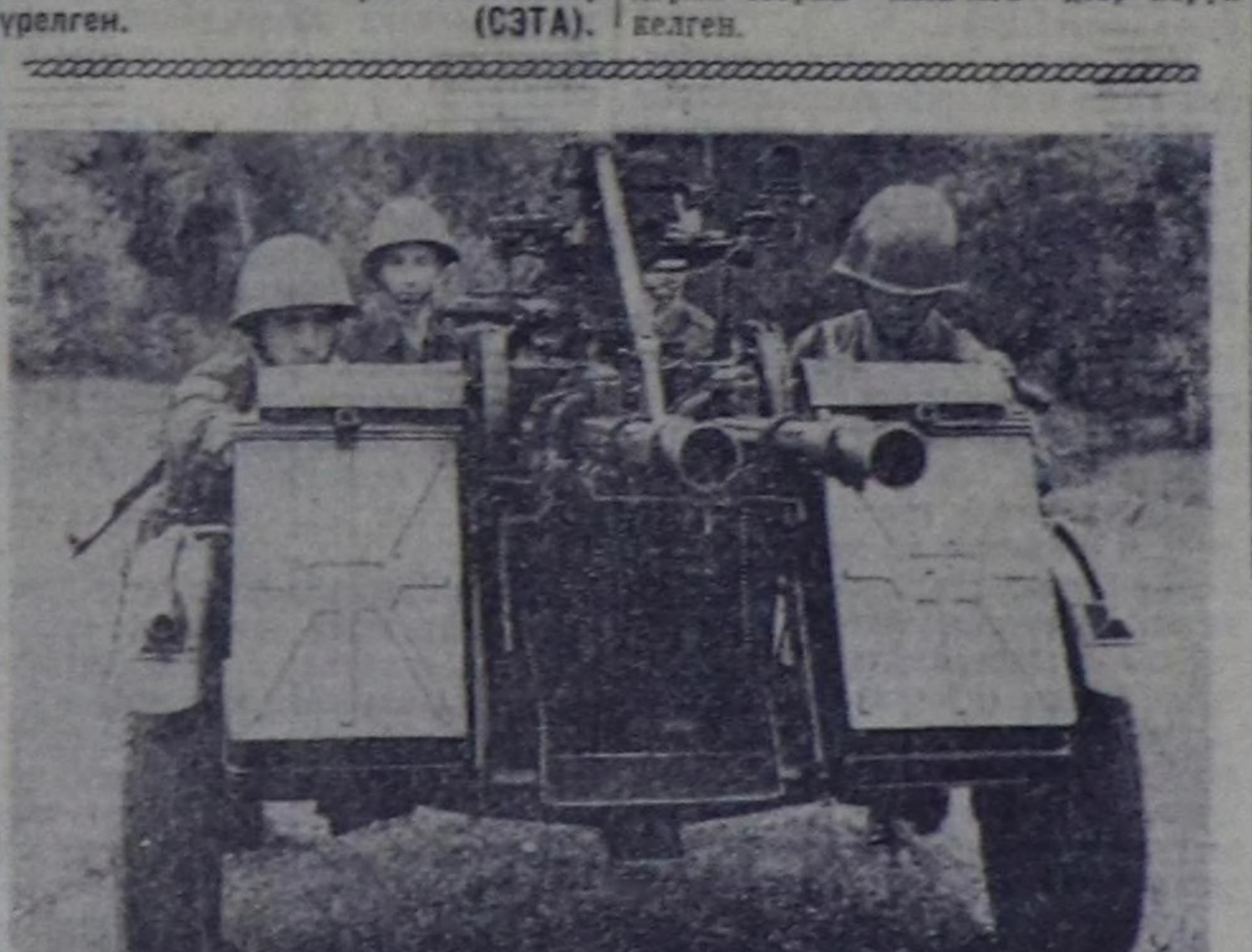

24 чылдың мурнунда Совет Эвилелинге тургускан польша чепсектиг күштерниң баштайгы кезектери Ленино (Белоруссия) чоогунга тулчуушкунга киришкен болгаш фашист эжелекчилерниң бөлүглелин чылча шапкан.

Амгы чепсек-биле чепсегленген польша чепсектиг күштер улустуң социалистиг чаалап алыышкыннарының камгалалында көрүнгүр туруп, Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң аныдуңма армияларының шынчы эвилелчизи болуп турар.

ЧУРУКТА: артиллеристер өөредилгеде.

ЦАФ — СЭТА-ның фотозу.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

ЧОННУҢ КАДЫЫ ДЭЭШ ДЕМИСЕЛЧИЛЕР

Олут чок кижи

Кожээ, Ак-Хүүректиг, Кара-Хүүректиг, Үстүү-Ишкин дээш, Оржак Самбаевичиниң дүне-даа, хүндүс-даа чалаашкынга чорбаан черлери кайда боор. Чылдың кайы-даа үезинде ол кавыдан «Сүт-Хөл» совхозтуң малчын коданнары ыраар эвес. Ишкинниң Өртен-Арыгда эмнелге пунктузунуң эргелекчизи эш Чанчык совхозтуң малчыннарының доктаамал эмчизи. Кадык камгалалының шугумунга ол чеди чыл ажыг ажылдап келгеш, чоннуң кадыкшылы, аас-кежиктиг чурттаалгазы дээш күжүн, билиин харам чокка берип келген.

— СЭКП-ниң Программазында «Бүгү чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга» дээн. Ону ажыл-чорудулгамга удуртулга болдуруп, өскелерниң мурнакчы дуржулгазын шиңгээдип албышаан, бодумнуң өскелерге дамчыдарын эмчи хүлээлгемниң бир кезээ деп санаар мен. Баштайгы үеде бергелер турган-на, харын. Ынчалза-даа ону ажып эртеринге бүгү аргаларны хереглеп, эш-өөрүмнүң арга-сүмезин дыңнап ажылдап келдим. Юбилейлиг чылга күш-ажылчы сөңнүг ужуражырынга кижилерниң кадык байдалы улуг рольду ойнаар. Ынчангаш ону доктаамал хайгааралга алыры эргежок чугула — деп, ажылының дугайында айтырарга Оржак Самбаевич ынчаар харыылаар.

Чогуур медикаментилерни үргүлчү эккеп ап, аар аараан азы хоочураан улуг кижилерни болгаш уругларны доктаамал хайгааравышаан, оларны чогуур эмнелгелерге киирип турар. Оржак Чанчык чүгле баштайгы дуза чедирери-биле кызыгаарлаттынмайн, суурга болгаш өске-даа чурттакчылыг черлерге медицина темазынга лекция, беседаны өй-өйлеп эрттирип, ылангыя халдавырлыг аарыглардан камгаланырының талазы-биле чогуур арга-сүмени кижилерге берип келген. Медпунктунуң иштинге кире бээрге, кадык камгалалынга холбашкан лозуннарны ханаларда аскан, брошюраларны столдар кырында делгей салгылаан болур.

Ажылынга быжыг тура соруктуг бо аныяк эмчиниң эрткен күш-ажылчы оруу кыска-даа бол, ооң мергежилдии, дуржулгалыы хоочуннардан дудак чок. Эш Чанчык божуур херээженнерге тускай консультацияларны кылып, чаш уругларны культурлуг ажаап доруктурарының талазы-биле чогуур сүмелерни бот болгаш аныяк иелерге берип турар.

Оржак Самбаевич район Совединиң депутаты хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, соңгукчуларынга отчёдун чогуур үеде берип турар. Эмчиниң эгелээшкини-биле совхозтуң малчыннары Өртен-Арыг суурда бичии клубту боттарының күжү-биле туткаш, ажыглалга кииргеннер. Медпунктунуң кышка белеткели шагда доозулган. Ук ажылга эмчилер коллективи идепкейлиг киришкен. Олар ам юбилейлиг байырлалга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар. Ол бичии коллективтиң баштыңы, аныяк фельдшер Оржак Самбаевич Чанчыкка улам-на чаа-чаа чедиишкиннерни чүректиң ханызындан күзеп каары өөрүнчүг.

О. БОРАШ.

Күзенчиг аалчылар

Эрзин район эмнелгезиниң эш Калдар-оолга удурткан коллективи юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип келген. Олар эмнелге профилактиктиг ажылдарның мурнакчы аргазын ажыглап, партия болгаш чазактың үндүрүп турары, чоннуң чаагай байдалынга холбашкан доктаал, шиитпирлерин боттарының ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдуруп турарлар. Сөөлгү үеде республиканың чер болганда практикалап турары дег, олар малчын коданнарже, өске-даа чурттакчылыг черлерже коллективтиг үнүүшкүннерни удаа-дараа организастап келгеннер. Район эмнелгезиниң ажылдакчылары малчыннарның, кадарчыларның, саанчыларның күзенчиг аалчылары апарган.

Совет эрге-чагырганың эрткен чылдарында чоннуң кадык камгалалынга кайгамчык чаартылгалар болгулаан. Бир эвес 1948 чылда Эрзин районнуң көдээ черлеринге чаңгыс-даа эмнелге пунктузу турбаан. Харын-даа район эмнелгези амгы көдээ пунктулардан дора турган болза, ам суур бүрүзүнде эмнелге салбырлары ажылдап турар, кадрлар база эмнелге херекселдери-биле бүрүн хандыртынган. «Коммунизмче орук» колхозтуң төвүнде хары угда 25 кижини чыттырып эмнээр эмнелге участогу бар. Шынап-ла эрткен үеде деңнээрге амгы салгалдың кижилери аас-кежиктиг үеде чурттап турарлар. Кол-ла чүве, Төрээн чурттуң сайзыралы дээш ажылдаары негеттинер-дир.

Калдар-оол эмчи район эмнелгезиниң кол эмчизинге ажылдаа-ла ам 9 чылдың нүүрү болган. Бо кыска үениң дургузунда ол бодун ажылга чуткулдуг, кызымаккай, төлептиг ажылдакчы кылдыр көргүзүп шыдаан. Ынчангаш тус черниң чурттакчылары эш Калдар-ооллуң адресинге дыка хөй чылыг сөстерни чугаалап турары таварылга эвес. Чоннуң кадыы дээш демиселге ол бодунуң бүгү күжүн, билиин берип келгеш, кижилерниң хүндүткелин чаалап алган. Ооң удуртуп турары район эмнелгезиниң коллективи дээре ажылдыг коллективтерниң санынга кирип турар. Борта эш Калдар-ооллуң киирген салыышкыны эвээш эвес дээрзин айтыры чугула.

Байырлалга чедир арткан үени чөп ажыглап тургаш, улам бедик көргүзүглерни чедип алырын районнуң бүгү ажыл-ишчилери кол сорулгазы деп санап турар. Ниити ажыл-үүлеге төлептиг салыышкынны киирер сорулганы район эмнелгезиниң коллективи боттарының мурнунда база салган.

С. ЧЫМБА.

КИНО

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Женя, Женечка болгаш «Катюша» 9.30, 11.15, 1, 2.45, 4.30, 6.15, 8, 9.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бакунуң 26 комиссарлары» 3, «Өңнүктүң түрээ» 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Анаа-ла уруг» 10, 11.50, «Нотр-Дамның кырында хөлегелер» (1-ги, 2-ги сериялары) 1.30, 5.10, 8.55 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чаа Орлеанның ынаа» 3, 7, «Мээң күзелим уруг» 5, 9 шактарда.

Кызылдың пассажирлер автоажыл-агыйы СЕПТЕКЧИЛЕП, КОНДУКТОРЛАП ажылдап болур кижилерни чалап тур. Тайылбырны эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 18 шакка чедир Дружба кудумчузунда 55 бажыңда автоажыл-агыйның кадрлар килдизинден ап болур.

Администрация.

редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21-27, иштики информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун нэделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы, (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00647.